

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА.

ЛИСТЬ V.

Хто такий »Хуторянінъ«.

Не здивуйте, добродію, що я замовчавъ бувъ изъ своїми листами. Мовчять люде й довше. Інший такъ замовкне, що пішешъ до ёго, пішешъ, та й покинешъ. Бачте, літомъ нашому брату хуторяніну не до писання, а тепёръ — навідається до молотника, та й за книжку, або за шіро.

Та що оцѣ? якъ ми зъ вами кумѣдно зійшлися, що й досі ви не знаєте, хто я такий и де менѣ по Україні шукати, якъ-би часомъ трапилося вамъ завітати въ нашу сторону! Та й добрі люде, Оснівці, нехай-такі знають, що міні зъ своїмъ прізвисьмъ критися нічого: якъ хто бъ до мене звернувъ зъ бітого шляху, то, слава Бóгу, знайдеця, чимъ пошанувати. Такъ отó мавъ я вамъ розказувати про всякі случаи и про наші прости звичаї, та перше розкажѣ про себе самого.

Живѣ я, коли хочете знати, на ріцці Гóвті. Гáрна була въ старовинѣ річка; воювали на нїй козаки зъ Ляхами й Татарами не згіршъ, якъ и на Сулі, та лѣчилась якось така причина. (Се то люде, бачъ, такъ говорять.) Мати втікала черезъ Гóвту одъ Орди зъ дитиною, та й впустила дитину въ воду, та якъ почала плакати та вбиватись понадъ річкою та проклинати річку, то — сказано материні слѣзи — почала річка сохти. Та ще розказують — познайшла та мати джерелó Гóвтинне, та й заткнула те джерелó; отъ и зовсімъ почала съ того часу пересихати Гóвта. Тільки й поживляється вона, що боковими криничинами. Съ тихъ-

то криничинъ вода въ Гóвті дé-не-де по степáхъ леліє, а туди ближче къ Сулі, то й геть-такі вилискуєтця и піскі ріє, náче й путáща якá річка. Та не про те мой річъ. На верхівьяхъ тпí-то Гóвті єсть хúтіръ Бéлебень. Отó жъ мій и хúтіръ. Тамъ я собі живú, и всі менé далéко навкругі знають, бо я й самъ прозивáюсь Бéлебнемъ-такі. Спитáйте когó хочте понадъ Гóвтою: »А де тутъ живé козákъ Павлó Бéлебень?« то й покажуть пзъ степовóго горбá, — кряжъ у насъ на степú єсть височénний такий! — то й покажуть, такъ у долині náче, величénна кúпа дубини, липини, вербí, єсть и тополí гостровérхі, якъ дзвіниця: »Отó хúтіръ Бéлебень.«

Про бáтька, дiда й прáдiда свогó-роєкажú колí йнколи, бо то що слóво, то й истóрия. Сказано — старовинá, все тодi булó не такъ, якъ тепérъ настáло: и лóде йнші, и звичáй йнші. На сей разъ, колí хочете, знайте тiльки, що нi панотéць мій — перóмъ надъ нимъ землi — нi дiдъ не подались у ту слúжбу, що вiдмалали въ насъ Нiмцi, якъ засiвали на Вкраiнi дворянъ. А булi лóде замóжнi, то вже не комú бъ и панувати по-нiмецькiй, якъ не iмъ. Отъ же нi: зостáлись прóстими хуторянами и чéсноi свiтити зъ себе не скинули. А що вже про прáдiда, то однó слóво — що вiнъ зъ-мáлку бувъ чúрою въ кошовóго Сiрка, и въ Сiбiрть ёгó проважáвъ, и на Запорóжжя зъ нимъ вернувся. Отъ, мóже, ви й не знáєте, що слáвний лицаръ Ивáнъ Сiркó одидавъ Сiбiру такъ сáмо, якъ и Палiй Семéнтъ. Колiсь и про се роєкажú вамъ, якъ не докúчу своiмъ покáдливимъ хуторськимъ писáннямъ. Такъ бáчте, якóго гáрту булó náше кодлю! Дóма ми не росли мазуничками, мамiями, то пóслi й на пáнство не квáпились. А булi пiдступи й пiдъ нашъ рiдъ. Знахóдились такi добрóдii зъ náшихъ-такi рóдичiвъ, що повискáкували якоесь у старшинú чинóвню, повдягáлись ў нiмецькi галáнци и повростáли въ те купъi, що *бурхомъ* прозвано. То, булó, й кáжуть náшимъ, настóйщимъ ужé Бéлебнямъ: »Оддáй мiнi сюди свогó сiна, я ёгó щасливимъ зроблю; чоловiкомъ«, кáже, »ёгó зроблю.« — »А, бодáй васъ хiндя щасливими тамъ робiла!« булó náшi мiжъ себе говорять. »Бачъ, де въ iхъ лóде зъ дiтeй вихóдять!« Та булó й задáсть хлóпця у цизовi степi: »Отъ де тобi паўка, якъ у свiтi шукати щáстя, якъ чоловiкомъ, бúти мiжъ людьмi!« Бо й тамъ у насъ булi рó-

дичі, а коли не родичі, то приятелі, товариство давне, — ще лѣтче родичівъ.

Тимъ-то порядкомъ, добродію, и мене туди заслано на якийсь часъ. Бувъ я съ панотцѣмъ на ярмарку въ Полтаві. Гулявъ мій панотѣць изъ Чорноморськими чумаками. Міні й байдужѣ, що вінъ такъ зъ ними братається, ажъ тутъ ужѣ й до мене у нихъ діло доходить. Треба жъ вамъ попередъ ще знати, що старосвіцькі лѣде ніколи въ свѣті не бували п'яніми. Веселими вони бували на підпитку и всякі чудасіи витворяли, а щобъ звалитись, нічого не памятаючи, — зъ роду я сего на своєму родові не бачивъ. Іо що то бувъ підпитокъ у старосвіщину? Не горілка, не запіканка, не варенуха була тутъ найголовніша річъ, а гърне слово за чаркою. Словомъ упивались наші діди й батьки, а не трүнками. Се вже теперъ такъ повелось, що всі нимують и серцемъ и словомъ, та тільки й знають, що горілкою собі очі заливати.

Такъ отъ, середъ самого бенкету, говорили-говорили гості, співали-співали — я слухаю; ажъ ось панотѣць кивнувъ на мене, підзвавъ, та й каже: »Синку мій Павлику, дитино моя люба! пора тобі міжъ людьми почати жити. Иди лишень ти зъ оцими чумаками та подивись Божого світу.»

Почувши такъ річъ, я — ніде правди діти — у слези. А панотѣць-покійничокъ: »Не плачъ«, каже, »дурно, Павлику, а слухай, що я тобі скажу. Ти въ мене любий хлопець дома, та сего зъ мене маю. Покажи себе міжъ чужими людьми, далеко одъ домівки, що ти справді хорошого роду дитина. Тоді вертайсь до мене, будешъ міні ще дорожшій, ще любійший.»

Святі слова! теперъ-то я знаю, що вони значили, а тоді я плакавъ, слухаючи. »Не прощавшись ні зъ матусею, ні зъ сестрами...« почавъ бувъ я хлипаючи казати.

»Матуса вже съ тобою попрощалась, мій голубе!« каже панотѣць, показавши на новий хрестикъ, що паніматка наділа на мене, випроважуючи въ Полтаву.

Я-такі й постерігъ, що вона чогось дуже була смутна, ажъ онъ чого въ неї въ очяхъ слези блищали! А чумаки вже вилку риштують. Коли вони й воли поприганяля? Панотѣць мене обнявъ, поцілувавъ, до серця пригорнувъ. »Отъ«, каже, »тобі й мати, оцѣй дядько, Кирило Порохня«, та й передавъ мене Кирилові Порохні изъ рукъ у руки.

Чума́къ Порохня́ бувъ висо́кий, огрядни́й собі коза́рнюга, ве-
се́лого по́гляду, не старі́й ще чоло́вікъ, га́рний — хочъ карти́ну
зъ ёго ма́люй. Я люби́въ ёго́, що хоро́шихъ пісе́нь співа́є, та
чи дума́въ же то, щобъ о́це міні́ зъ нимъ до́велось чу́макува́ти?

Ру́шили ми съ Полта́ви на́дъ-вечи́ръ. Неда́леко од́їхавши, ста́-
ли, ота́борились, во́лі пови́пряга́ли. Заходи́лись ка́шу вари́ти.
Лю́де все такі́ ласка́ві те чу́мацтво Ки́рилове. Той у со́лілку ме-
не́ поча́въ учи́ти, той пі́сню підъ со́лілку тихе́сенько відво́дять.
А самъ Ки́рило, — що бувъ та́кий й геть-то підъ ча́ркою, — сі́въ
одда́лікъ усе́їхъ, на ва́жниці, и гукну́въ на все по́ле, мовъ у ве-
ли́кого дзвона́ вдари́въ:

Ой у полі́ кри́пиченька,

Вода́ проті́кає.

Ой тамъ чу́макъ молоде́нький

Сі́рі во́лі напува́є...

Хло́пець я бувъ тоді́ мали́й и не вче́ний; не зна́въ ни́щє, що́
то за по́ззія, що́ то за ча́рі живо́писі и гармо́нії. Огъ же чу-
ма́кі пе́рві мене́ все́го то́го поча́ли вчи́ти. На душі́ вь ме́не зро-
би́лось такъ, якъ бува́є вь по́ета підъ ча́сь то́го душе́вного про-
зо́ру, що́ все́ на Бо́жому сві́ті ніби́ розмовля́є зъ ёго́ душе́ю.
Га́рні вь насъ у ху́торі Бе́лебні ста́ви и дібро́ви понадъ ста́вами,
та ніко́ли я ни́ми такъ не вті́шався, якъ у степу́ га́ємъ зеле́нимъ
понадъ рі́чкою Во́рскломъ. Со́нце зайшло́ за степову́ рівня́ву и
вдари́ло по висо́кихъ верхи́вья́хъ дубо́вихъ черво́нимъ сві́томъ, а
по степу́ пішла́ здоро́ва, лю́ба прохоло́да. Во́лики бовани́ють по
стерні́, а вь га́ю гуна́ одкли́каєтця на Ки́рилову пі́сню. Тутъ
запала́въ о́гонь підъ та́ганкомъ. Кругъ о́гня — на́че карти́нами
обста́вився чу́мацький та́боръ: сия́ють на те́мному полі́ весе́лі, го-
ві́ркі лю́де, по́раютця кругъ ка́занка́, шу́ткуютъ, регочу́тця. »И я
вже чу́макъ, не домо́на́рь. Ма́міємъ ніхто́ вже мене́ не зва́тиме.«
Ду́мка ся весе́лить мене́. Погляда́ю на роже́ві хма́ри по си́нєму
небо́ві. Да́леко-да́леко за тимъ рівни́мъ по́лемъ пі́де на́ша дорó-
га!... »Поба́чу бага́то Бо́жого сві́ту; верну́сь до́дому вже не хло́п-
цемъ-пого́нничемъ. Бúде що́ розказа́ти й само́му панотце́ві.« Ді-
во́ яке́сь изо́ мно́ю зроби́лось. Самъ не зна́ю, чо́го міні́ те́село
мі́жъ чу́мака́ми. Го́ді по до́мівці́ сумува́ти, — мовъ руко́ю одня́ло
всі́ жа́лощі.

Не бу́ду вамъ до́кучати́ всі́мъ тимъ дрі́бязкомъ, съ котро́го

складається степові житті чумацьке, та й чи є вь ко́го таке́ слово, щобь чоловіка взяв, та й перенісь у степь — щобь вінь на́че своїми очі́ма на все те дивівсь, що́ чумако́ві передь очі́ма пере́йде? Роскажу́ хибá про свою́ хлопя́чу приго́ду чума́цьку, бо вона́ вь мене́ одна́ тільки й була́; а якь-би́ не ся приго́да, то хвали́всь би́ своїмъ чума́цтвомъ, мовъ я́кимъ весі́лямъ безпечни́мъ. Ишли́ ми степомъ. Я вже́ навикъ до чума́цькихъ звича́їв, п мене́ вже́ на за́дньому́ во́зі поса́жено за вартового́. День бувъ ти́хий, пого́жий. Почало́ вечори́ти. Се найкраща́ порá вь степу́. Дивівсь я, дивівсь на ясне́ небо́, ле́жачи догори́ на своїмъ васáзі, та й засну́в. И до́бре жь міні́ засну́лось, коли́ не счу́всь, якъ п зъ во́за скоти́вся! Упа́в, — сплю́ собі на шляху́. Коли́ жь проки́нусь: де́ це я? Не́бо надо́ мно́ю зоря́ве; збо́ку сві́тить молоді́к; трава́ ро́сяна надъ шля́хомъ побли́скує .. Круго́мъ те́мно п ти́хо. Дивю́юсь я, що́ се зо мно́ю! ажъ ось — чу́ю: гомоня́ть дво́е; иду́ть шля́хомъ, підхо́дять до мене́; а я ле́жу, дивлю́сь, що́ вони́ за лю́де! Ба́чу, що́ чума́ки, зъ батога́ми. А се, ба́чте, на́ші, ота́боруючесь, постере́гли, що́ мене́ нема́є, та й пішли́ шля́хомъ шука́ти. »Ось де́ вінъ, вра́жа дити́на!« гукне́ надо мно́ю Ки́рило Порохні́, та якъ ушкварі́ть мене́ бато́гомъ, такъ я й зарегота́в, підскочи́вши. Зъ-ро́ду я до́ма бі́твий не́ бувъ (ми панотця́ боя́лись безъ бі́йки, а паніма́тки слуха́ли безъ ла́йки), такъ мене́, на́че гадю́ка, чума́цька пуга́ вкуси́ла. А вінъ удрю́ге; а я навте́ки, а вінъ ще́ лясь, лясь на ввесь степъ! »Такъ отта́кий сь те́бе вартові́й!« Та я вже́ й не чу́в, що́ вінъ каза́в: покопоті́в, якъ лоша́к, до та́бору.

Ну, по пра́вді скажу́: боли́ла міні́ та пуга́; та неха́й би́ ще́ вдво́е, втро́е мене́ Ки́рило попоцв́игавъ, тільки́ щобъ не́ глузува́ло зъ мене́ товари́ство. Надійшо́в до та́бору ота́манъ, а вь мене́ на очя́хъ слёзи. Вінъ, спасі́бі ё́му, й зупини́в за́разь регі́тню. И до́сі ё́му за се́ дякую. Га́рний чолові́к бувъ, добра́щий. Уже́-то не ду́рно паноте́ць одда́в мене́ ё́му на ці́ле літо... Э́ге, тільки́ на одно́ літо; а я й не зна́в се́го. Чува́в я не́ разъ, якъ на́ш рідъ ви́ховува́всь на Запоро́жжі, то́ дума́в, що́ й мо́я оце́ черга́ прийшла́ у Вели́кому Лу́зі дубува́ти; ажъ Ки́рило Порохня́ росказа́в міні́, що́ вже́ мину́лись ті́ роско́ші Ни́зові Запоро́зькі; Ні́мота вже́ тамъ ку́блиця; Запоро́зці повті́кали давно́ вже́ за Дуна́й, а котрі́ осягли́ собі́ зе́млю понадъ Куба́нню, п вже́

туть не те, що було въ Січі; тільки й слави, що чумацтво та скотарство.

Походили ми чумакуючи по всіхъ ярмаркахъ одъ Полтави та ажъ до Катеринодара. Передъ Покровою зновъ опинились на Україні. Завітали въ Кременчукъ, переїздиво черезъ Дніпрó по плавному тому мосту, коли зиркъ! назустрічъ панотецъ. »Годі, синку, чумакувати! Бúде съ тебе!« Зновъ я дома, и — що то, якъ шірше глянешъ по світу! ті жъ самі левádi и ставі и горбі степові навкругі хутора Белебня здались міні раємъ. Не знавъ я, що се за добро, поки не бачивъ стéну и моря. Тамъ свої дивá, а тутъ свої, а, не знавши світу Божого шіроко, не визнаешъ, чогó що стоїть.

Оттакá-то, добродію, була моя заправа зъ-мáлку. Тимъ я, може, й zostавсь прóстимъ хуторяніномъ, дарма що довелось міні зїздити зéмель багáто и зъ усякими людьми наговорітись, и всякихъ книжокъ начитатись. Того бъ я бажавъ и иншимъ письмéннымъ землякамъ. Нехáй би й вони рідного побиту прóстого не кїдали и въ нїмецькі звичáи не вдавались; нехáй би черезъ на́уку, черезъ освéту, прóстого нáшого людóу не мéншало. Ато́, хто вихопитця въ письмéнні, въ тямúці книжкові люде, — ужé й не нашъ. Нїмець зъ ёго Нїмцемъ, — півень, а не чоловікъ, хочъ візьми та й посади на сїдало. Мій Бóже! чи то жъ нашъ прóстий людъ не вартъ, щобъ ми ёго óбразу подóбилися? Тажé жъ нїяка на́ука такого правдівого сёрця не дасть, якъ у нáшого дóброго селяніна, абó хуторяніна. На́укою ми тільки рóзуму собі прибильшóємо. То хибá жъ оцé розумне діло, щобъ ужé й рідну світу зъ сéбе скінóти, що прочитавъ пáру книжокъ нїмецькихъ? Нї, въ насъ у хуторі Белебні, слава Бóгу, не такъ. У мéне и сини́ и дóчки шóплять усякі мóви чужозéмні и одно́ дного навча́е, а про-тé — одéжа на їхъ прóста, недорогá, и вони въ мéне зовсімъ-такі люде, а не паненáта.

Отъ же, коли хочете знáти, то величáють мéне люде пáномъ и въ світі, бо я, собі нá лихо, ухопівъ малéнького чинкá. Порáяли, бачъ, люде. Я ще тоді бувъ молодикомъ, а панотця вже на світі не було; то приятели столічні мéне якось и вкóськали. То за це міні люде — звісно, не умісно — и дорекáють. Такъ ужé злúчено бідолáхъ. Щó жъ? за се й гніватись на їхъ нічого. Колибъ-то вони всі знáли, у чóму сила!.. ге, щó й казáти!...

Такъ оцѣ я, бачте, паную. Отъ, разъ, нідь вечірѣ,—недавніми вже оцѣ годѣми, — пораясь я въ себѣ на дворі, коли се — чумаць старій у двірѣ увійшовъ.

— Здоріві були, пане!

— Здоріві бувайте й ви, дідусю!

— Чи пізнали?

Я дивлюсь: образъ гърний, благій такий. Голова наче срібломъ повита, а білий усъ ажъ сяє. Здається, й знаю сего чоловіка, та ні!

— Киріло Порохня, пане! озвався дідъ. — А я жъ васъ, добродію, пугою на степу цвігавъ!.. А теперъ прошу вашої ласки: нехай мої волики по вашому степу походять.

Ну, що вже й казати! Зрадивъ я, мовъ рідного батька побачивъ. А Порохні, бачъ, сталась у дорозі пригода: причепилось до його товариша якесь пикате начальство съ тні дрібноти, що тільки на маленькихъ мухъ снує паутину. Отъ Порохня, чуючи, що я, черезъ своє письменство, де-сь-кимъ знаюсь, и вдавсь ото до мене, звернувши зъ великого чумацького шляху, чи не обороню я його товариша одъ напасти, та що-то запорозька людина!.. не знавъ, чимъ себѣ нагадати панові, та нагадавъ тимъ цвіганнямъ. Божѣ жъ мій, Божѣ! які жъ то веселі літа вінъ міні нагадавъ!...

Степ-поля, степ-поля,

Роскішъ мой!

Гбді міні по васъ гуляти!..

Семий десятокъ зачинаю, — не до літання вже по світахъ. Мущу сидіти дома.

Козакъ Белебень.

СБЛИЖЕНІЯ И СЛѢДЫ.

1.

ВОВКУЛАКИ (*)

(НЕВРО-ЛИТВИНЫ.)

Въ моей *Долинѣ* сдѣлалось скучно; все, что красило весну и лѣто, улетѣло: и эти влюбчивые, тихіе соловьи, и роскошныя головки украинскихъ цвѣтовъ, пахучихъ, цвѣтущихъ нѣжно въ своей глуши; улетѣлъ ароматный воздухъ и яркій заходъ іюльскаго солнца, спрятана уже въ омшаникъ и пасіка на цѣлые полгода, осталось послѣ нея только мѣсто, окаймленное вербами безъ листьевъ и заснувшей акацій. Вечера сдѣлались длиннѣе; но небу начали бродить такіе не родственныя, холодныя, свинцовыя тучи, — такъ же безжалостно гналъ ихъ сѣверный вѣтеръ, какъ и срывалъ безжизненныя листья четырехъ грушъ, берегущихъ мою хату; проходишь цѣлый день, топчешь ихъ, эти бѣдные засохшіе листья, а они словно стонутъ подъ ногами!

Я въ своемъ хуторѣ живу одинъ. Паскучила ли мнѣ прежняя бродяжническая жизнь подъ другимъ небомъ, или бранная военная, какъ сказала однажды мой знакомый, — я не хочу ни рассказывать, ни опредѣлять; только жить мнѣ одному совершенно не скучно. Когда весна тѣшитъ меня, грѣшнаго, молодою своею жизнью, я упиваюсь, говорить Иванъ Назарычъ, студеной водой изъ криницы, оберегаемой крестомъ. Ымъ сочныя арбузы и дыни, такіе душистыя, что аромату изъ одной достаточно было бы для сотни тепличныхъ; но когда настанетъ глубокая осень, за-

(*) Съ особеннымъ удовольствіемъ обращаемъ вниманіе читателей *Основы* на этотъ превосходный образецъ народоизученія. *Ред.*

пугаетъ человѣка дождями и Богъ-знаетъ-чѣмъ, тогда, вспомнивъ, что есть на свѣтѣ гдѣ-то теплые семейные уголки, кипучій самоваръ, за самоваромъ юная хозяйка, такая свѣжая и веселая, — по-неволѣ позовешь къ себѣ въ хату одноглазого Омелька, моего alter ego, поговорить, потолковать и *пожалкуватъца* на осень.

Въ моихъ *Сближеніяхъ* одноглазый Омелько будетъ являться очень часто; а какъ эта старая людина, по своей легендѣ, дорога для моего брата Платона, какъ семейственное воспоминаніе, то я долженъ сначала немного остановиться на этой личности, довольно знаменательной и бурной, но непритворно-доброй и практически-умной.

Было когда-то доброе старое время во всѣхъ отношеніяхъ безконтрольнаго управленія. Былъ вѣкъ тяжелаго произвола, пора башмачковъ съ краснымъ каблукомъ, пора воинствъ въ нанудренныхъ парикахъ и послѣдняя минута хватски-закрученнаго уса, щирозолотого паса, жупана и закинутыхъ рукавовъ бархатнаго кунтуша, — время дукатовъ, таможенъ и воеводъ. Въ эту трескучую пору — дѣду моему, губернскому страичему, какая-то бѣдная *Литвинка*, изъ своихъ Могилевскихъ лѣсовъ, принесла на хуторъ малаго ребенка; но гдѣ и кто былъ отецъ его, сама она не знала, и на вопросъ объ этомъ отвѣчала: «А спросите сами у жолперовъ, которые проходили чрезъ Могилевъ и шли мимо моего окошка; много ихъ проходило на коникахъ, напѣваячи:

Пукѹ, пукѹ въ окѡнечко!
Виглянь, виглянь, дѣвчиночко,
Води коню дай.

Кто былъ въ то время счастливецъ хуторянина, который *beatus, qui procul negotiis*, имѣлъ близъ Кіева: *и ставѡкъ и млинѡкъ и вишне-вий садѡкъ*, когда у него было все свое собственное: свои вареники, свои груши, свой медъ, даже собственное мѣсто для своей могилы, когда придетъ пора переселиться изъ этого великаго хутора, называемаго мір мѣ, въ небесный градъ Божій; а у дѣда моего, служакки Екатерининскихъ временъ, было много добра. Въ его Синаровкѣ нескучно было Омельку бѣгать по Парашинѣ и Поповой левадѣ, и расти, зимними вечерами, въ теплой хатѣ, освѣщаемой каганцемъ и подѣ-часъ лучиной, слушать рассказы стараго Мойсея Паламарчука о наѣздахъ узкоглазыхъ Татаръ, о Гайдамашинѣ, какъ тогда смутно было жить на свѣтѣ, о *великой зимѣ*; вѣроятно, ему не тягостно было лазить по деревьямъ и выди- рать изъ гнѣздъ молодыхъ припетней и голубей на жаркое, а послѣ об-

лизываться, когда на *веселый шпиль* ему доставалось нести на полумискѣ это вкусное жаркое для старого пана, застѣваго тамъ съ своими гостями побесѣдовать, при тепломъ вечерѣ, лунной ночи и выстрѣлахъ 12 *мужчирей*, изъ которыхъ такъ некусно палилъ старый Семень Гусятникъ. По обыкновенному порядку растительности, и Омелько долженъ былъ подойти подъ общіе человѣческіе законы — и вырасти; вотъ старшіе, замѣтивъ, что малому прошло уже время лѣзть по деревьямъ и копать земляныя печки и пора ему заняться чѣмъ-нибудь подѣльнѣе, — общимъ совѣтомъ, въ хуторѣ состоявшимся, опредѣлили Омелька — пасти скоть на Кагарлицкихъ поляхъ, дозволивъ ему, въ видахъ снисхожденія, взять съ собою старую собаку, про случай волка, и сдѣлать сопілку. Старательно ли пасъ молодой адъюнктъ часть своего стада, разсчитливо ли онъ, укрывшись въ большой травѣ, выдвигалъ своихъ коровъ, чтобы хорошо полакомиться молокомъ, имѣлъ ли онъ встрѣчи, съ-рымъ днемъ или ночью, съ сверкающими глазами волковъ, сколько разъ мокнулъ, обливаемый дождями всѣхъ временъ года, — онъ положительно не помнить; только одно происшествіе изъ номадной жизни, которое, конечно, и позабыть трудно, выпуклѣе осталось на его памяти. Это то, что играя и щелкая большимъ бичемъ, онъ концемъ его рырвалъ себѣ глазъ, и остался уже на всю свою жизнь одноглазымъ Омелькомъ; что, однако, не помѣшало ему, въ вѣкѣ болѣе зрѣломъ, курить люльку, переносить въ глухую полночь дешевую водку на вечерницы, волочиться за дівчатами, какъ слѣдуетъ доброму козаку, и наконецъ, наговорившись у перелаза съ Марусею, жениться на ней и послѣ самимъ старымъ паномъ быть посаженнымъ въ одну изъ трехъ его пасікъ, на Большой Парацинѣ, которая когда-то видѣла Омелька разоряющимъ гнѣзда и безсмысленно истребляющимъ, для какихъ-то надобностей, ровный орѣшникъ и цвѣтушія вѣтви пахучихъ липъ. Долго ли, мало ли сидѣлъ онъ въ пасікѣ, не къ чему и намъ знать; однообразно ложились на его памяти годъ за годомъ; каждое лѣто тѣже самыя были хлопоты: чтобы хорошенько отцвѣлась первая лоза, сады, луга, лѣса, и пчелкѣ Божьей былъ бы взятокъ, чтобы она работала весело, выходила на *пріиру*, роилась какъ слѣдуетъ и на осень стояло бы въ незапертомъ амбарѣ старого пана съ десятокъ полубочекъ меду. А время все шло да шло, и въ одно изъ его давно прошедшихъ мгновений старого, веселаго, добраго пана не стало, а съ нимъ вмѣстѣ, при новыхъ хозяевахъ съ наклонностями къ городской жизни, не стало въ полномъ, благословенномъ хуторѣ ни пасікъ съ тысячею пней пчелъ, ни восьмидесяти дойныхъ коровъ, ни

трехъ плуговъ рогатыхъ херсонскихъ воловъ, ни мѣрки елисаветскихъ карбѡванцівъ, ни дорогъ, обсаженныхъ венгерками, ни монастырскихъ — лаврскихъ щепъ. Въ два, три года — — — — — безсмысленнаго управленія, все народонаселеніе разбѣжалось, никѣмъ не кормленое, нео-дѣваемое; все было разобрано, разхищено, раздарено безъ толку; выкопаны и съѣдены скотомъ щепы, выловлены изъ пруда ручные коровы, перенесены и самыя хаты въ другія сосѣднія села; весенняя вода вырвала плотины, — ушла и вода. Я думаю, Синаровка грустила за своимъ добрымъ старымъ паномъ, на могилѣ котораго благодарное потомство не успѣло еще поставить креста.

Но тамъ еще оставался витающій сторожевой духъ. Это былъ Омелько; долго еще бродилъ онъ по знакомымъ ему шалвнкамъ и левѣдамъ. Съ пылкой Марусей онъ разошелся тихо, безъ всякихъ исторій. Ему не нравилось ея короткое обращеніе съ выдуманнымъ кумомъ изъ Ржищева и новыя сподвижы, на которыя онъ не давалъ денегъ. Разъ высказавшись предъ нею, онъ послѣ уже хладнокровно слушалъ, когда люди говорили ему, что жена его въ Кіевѣ на базарѣ продаетъ шелковицу; томился только онъ за своей Синаровкой, раскладывая *баіаття* на старомъ баштанѣ, чтобы спечь немного картофеля для себя и своего вѣрнаго *Тарзана*.

»Какъ душа, непринятая Богомъ, долго я еще такъ дѣйствовала», говорить Омелько, «пока не пришло мнѣ на умъ, что я не крѣпостной же какой-нибудь, а просто ничей; что могу я выпросить у кого слѣдуетъ себѣ бумагу, чтобы никто ко мнѣ уже не привязывался; вѣдь меня мать на рукахъ издалека, изъ Литвы, принесла; пойду я лучше, по законному, въ *світѣ*, когда здѣсь въ хуторѣ руїна да безлюдье.»

Подумано—сдѣлано. Пришелъ онъ въ городъ, отыскалъ часть и заявилъ свою словесную просьбу начальствующему лицу, а начальствующее лицо, знакомое и дружное съ наслѣдниками хутора, сейчасъ же рѣшило его просьбу: — — — — — съ прибавленіемъ кое-какого жесткаго словца такъ свойственнаго многимъ въ древнія *мимондоша*, выбросило Омельку изъ комнаты — на 25 лѣтъ — въ херсонскія степи.

Какъ онъ жилъ на Куяльникахъ, ловилъ на Тилигулѣ рыбу, пасъ отѣры, косилъ траву, думалъ за Дунай къ Некрасовцамъ, и во время Крымской войны, возвратившись въ родныя мѣста, заплакалъ горькими, старческими слезами, охваченный украинскимъ вѣтромъ и напившись родной криничной воды; какъ онъ сѣлъ у меня въ пасѣкъ, — я расскажу послѣ; теперь же прибавлю только, что въ продолженіе двадцати-пятидлѣтней жи зни туриста, онъ ни разу не сидѣлъ въ тюрьмѣ и безъ всякаго

паспорта, какъ человѣкъ тихій, честный и уже ничего не просящій, никакому начальству не попалася подъ руку.

А разговориться съ Омелькомъ было очень нетрудно. «Навернѣте» (дайте тему), скажетъ онъ, и смотри — идетъ уже его поэтический рассказъ о каменныхъ бабахъ, дѣвахъ-воихъ, о сильно-могучемъ богатырѣ, дьячковомъ сынѣ изъ Стаекъ; скажетъ, отчего какая трава Божьею весною растетъ, какимъ зельемъ вылечить бѣшеную собаку, или заживить рану, изъ какихъ растений можно добывать губку, какъ *лютроватъ* (?) хороший табакъ...

Но надъ моимъ хуторомъ стояла еще не настоящая осень, глухая и дождливая. Правда, приморозки по утрамъ кусали за руки, когда мы сажали по рвамъ и лугу вербовые колья, въ тѣхъ надеждахъ, что когда они будутъ такими огромными, какъ теперь тѣ, которыя посажены во время проѣзда Екатерины II по уѣздной почтовой дорогѣ изъ Новгородъ-Сѣверска въ Черниговъ, — насъ давно, давно не будетъ на свѣтѣ; но зато къ полудню, или вѣрнѣе сказать, къ *раннимъ обѣдамъ*, солнышко еще тепло смотрѣлось на замороженное временемъ лицо Омелька, мою полу-лысую голову и въ кашу, которую мы варили въ *кабѣцѣ*, подъ открытымъ небомъ около пасіки; и покуда, бывало, спрячется оно за гору, можно было еще поработаться, и впродолженіе дня около чего-нибудь похлопотавши, въ теплой хатѣ сидѣть вечеромъ и *базікать*.

Сегодня разговоръ у насъ долго не вязался. Я приводилъ въ порядокъ названія украинскихъ растений, а Омелько вязалъ рукавицу. Въ промежуткахъ говорили мы о хорошихъ чабанскихъ собакахъ: какъ хорошо было бы и намъ ихъ имѣть! гдѣ бы достать ихъ? вѣдь не ѣхать же за ними въ Крымъ или въ Балту. Омелько брался у Бубнова, на стѣну, по-просту — украсть *щеня*, если онъ не захочетъ продать или не подарить.

— Что у насъ на хуторѣ за собаки? Вотъ у дѣдушки вашего, такъ были настоящіе *британцы*, — всё на цѣпяхъ, а сорвется съ цѣпи, такъ скотину, которую встрѣтитъ, и положить. А наши собаки что? дрянь! только Голый да Хайка и знаютъ свое дѣло. Слышите, какъ *ляскотятъ*? это на звѣря. Уже и пойдетъ проклятый волкъ подъ туманъ подкрадываться къ селамъ, чтобы украсть овцу или поросенка. Но еще рано, до Зачатія Анны недѣль пять; теперь онъ развѣ только въ одиночку шляется — не страшно. А спросили бы вы Мусійка, когда его съѣли волки? на первой недѣлѣ Пилиповки. Какой здоровый мужикъ былъ и охотникъ!... и ружье не помогло. Вѣдь сказано: иному человѣку или

скотинѣ уже на роду написано быть съѣденнымъ звѣремъ. Пабралась когда-то душа моя страху, да и матери моей только послѣ уже говорилъ Пальчій старый, что то были не простые волки.

Я зналъ, что мой собесѣдникъ на этомъ не остановится. Я молчалъ, въ пріятномъ ожиданіи дальнѣйшаго разсказа. Омелько, подумавъ немного, продолжалъ:

— Мнѣ, напримѣръ (отъ соприкосновенія съ разными сословіями, онъ выражается иногда книжно, по-лакейски), правда будетъ уже семьдесятъ лѣтъ.

— Какихъ тебѣ семьдесятъ? а не хотѣлъ ли я тебя сватать на Оксанѣ?

— Цуръ їй!.. Можетъ и болѣе, потому что вашего прадѣда я еще помню, а онъ умеръ за Екатерины, лѣтъ десять или пятнадцать послѣ того, какъ отъ ченцовъ отобрали села. Куда! мнѣ больше семидесяти лѣтъ; есть ихъ, можетъ-быть, до семидесяти-пяти. Вотъ, когда мать приехала меня въ Синаровку, еще немного въ ней жило: одна еще только хата была, — сказано, большая, теплая, а насъ всего человѣкъ пять, не болѣе: Омелько, Лысунъ еще тогда былъ, мать, Пальчій и старый Паламарчукъ за хозяина.

— Не Семень ли, который ко мнѣ прїѣзжалъ?

— Нѣтъ, этого самого Семена Паламарчука батько; а батько его, знаете, кто былъ? Первый кўзарь у высокопреподобнаго архимавдрита лаврскаго, Зосимы. Правда, и Семень уже *старъ чоловікъ*, но его не было еще на свѣтѣ, когда его отецъ у насъ хозяйничалъ на хуторѣ. Дѣдушка вашъ лѣтомъ-то забѣгаетъ на хуторъ, а зимою всё живеть въ Кіевѣ... Лѣса тогда были страшные, непроходимые около Днѣпра; проклятыя сахární еще не вываливали ихъ въ нень, такъ какъ теперь, и лѣсъ-то, какъ старые люди, былъ здоровѣе, сильнѣе. Орѣшина росла, — большіе полозья изъ нее можно было дѣлать, а не то, что сосна или грабъ. Теперь — смотрѣть жаль — все *нивечать*, не даютъ и дереву дорости вѣку. Звѣря въ лѣсахъ было тоже немало: кабанъ, волкъ и медвѣдь попадались часто. Я уже былъ такимъ, якъ *хлопець* Грицька Огородника, не знаю, какъ его зовутъ; но только все, что тогда дѣлалось и говорилось, помню, какъ сегодня. Ну, скажите на милость Божію, почему же теперь все, что ни сдѣлаю сегодня, не дальше, завтра забываю? Сказано — *старѣнная старість*. Было это послѣ *водохрепчей*. Днемъ мать всё было возится съ *дйищемъ*, Пальчій рубаетъ дрова, а я, сказано, какъ неразумное дитя, подъ этотъ случай саночками спу-

скался съ горы; какъ слышу — завыли не своимъ голосомъ наши собаки; смотрю, вижу — семеро волковъ стоятъ, повѣсивши головы и опустивши хвосты, около воротъ нашей левады. Создателю мой! что теперь будетъ со мною! А Пальчій, — онъ былъ такой понурый и неразговорчивый, — знай кричитъ мнѣ: »Иди, дурню, въ хату, да сними шапку. Это ничего, это бѣдныя *сіроми*.« Ну, въ хату! Дала мнѣ мать *свяченой* водиці, чтобы со мною не было *переполоху*, и заставила сидѣть на печи. »Не бойся, говоритъ, дитинчко.« Правду сказать, немного таки-испугался. — Вечеромъ, когда все собрались къ вечеру, Пальчій и говоритъ Паламарчуку: »Знаешь, нашего Омелька *стайчанскіе* чуть не перепугали.« — »А что, все ихъ восемь ходитъ?« говоритъ Паламарчукъ. — »Ні, только уже... скільки, Омельку?« спрашиваетъ меня Пальчій, — »Сімъ«, говорю. »Я сначала думалъ, что это собаки, а только что пересчитать успѣлъ...« — »Молчи, дурню«, каже мати. »Какіе же это, хлопці, волки-сіроми?« — »Это, жінко, все штучки твоихъ родичей Литвинковъ«, говоритъ Пальчій. »Еще ты не заходила въ наши стороны — лѣтъ этому пятнадцать — шлялся у насъ Литвинокъ Михалко. То деготь гдѣ-нибудь учить гнать, то зимою, впросившись къ кому-нибудь въ хату, сидитъ себѣ нѣшкомъ на печи да плететъ постолы. Года съ четыре въ нашемъ краю, слава Богу, все было тихо, смирно; и Литвинокъ никому не дѣлалъ зла. Довелось ему одну зиму зимовать въ Стайкахъ у Гудзя. Народъ, сказано, заможній: два сына съ наймитомъ ходятъ на пятнадцать паровицахъ на Донъ и въ Крымъ, который только-что взяли Москали отъ Татарскаго солтана, плугъ воловъ дома; невѣстка, самъ старый Гудзь; гдѣ жъ имъ было поважать Литвинка? Правду сказать, и смотрѣть на него было тошно. Вотъ какъ-будто вижу его передъ глазами: маленькій, плюгавенькій, въ лаптяхъ и порванной, поганой кожушинкѣ, съ головы у него колтунъ ⁽¹⁾ такой *оидливий* висить, а смотри ты, какой былъ колдунъ да знахоръ!« Колдунъ?« каже мати. »Молчи, жінко«, говорятъ Пальчій (а онъ былъ такой *жорсткій, немовлящій*): »великій колдунъ, сказано — Литвинъ. Просидѣлъ тамъ Михалко у Гудзя до Евдокии; уже порядочно повернуло на весну; говитъ старый Литвина изъ хаты: »Иди, говоритъ, куда хочешь; довольно съ тебя моей хаты, смотрѣть на тебя гадко, что и *нужа* тебя, а ты нужу фшь.« — »Не будетъ же у тебя, Гудзю«, отвѣчаетъ ему Литвинъ, »ни нужи, ни само-

(1) Plica polonica.

му тебѣ чего ѣсть, и въ семьѣ всей твоей все въ осьмнадцать лѣтъ будете звѣрями бѣгать да *хилѣть* съ голоду передъ народомъ Божьимъ голову, покуда какая-нибудь христіанская душа не упроситъ за васъ Господа. «Вотъ они все, сыновья, невѣстки, Гудзиха, самъ Гудзь и стали волками; ходять теперь по свѣту голодными, потому что имъ запрещено ѣсть: ни на человѣка, ни на звѣря кинуться не могутъ, только опустятъ голову и хвосты да воютъ. Миѣ (говоритъ Пальчій) сама титариха рассказывала, когда шла въ Кіевъ на богомолье; еще говорила, что гдѣ-то этотъ самый Михалко цѣлую сватѣбу оборотилъ, но какой-то чернецъ изъ Выдубицкаго монастыря отчиталъ ее.»

— А ты же, Омельку, что думаешь? спросилъ я его, останавливая (онъ уходилъ ужинать): — правда ли этому?

— Извѣстно правда, отвѣчалъ онъ съ убѣжденіемъ, достойнымъ прежняго легковѣрнаго Грека (¹): — что Литвинъ, то колдунъ.

Удивительно, до какой древности доходятъ у нашего народа преданія, легенды, таинственное вѣрованіе въ непостижимое, извѣстныя уже тысячелѣтіе назадъ, какъ поразительно соотносятся онѣ, съ преданіями доисторическихъ народовъ, которые когда-то проходили и заселили Русь!

Я совершенно согласенъ съ мнѣніемъ М. А. Грабовскаго, что сравненіе преданій нашего народа съ преданіями, извѣстными уже Геродоту, было бы достойнымъ трудомъ для человѣка, любящаго Украину. Общая фizioномія преданій — одна и та же: Каудаль или Мирсиль, царь Сардскій, любимцу Гигесу показываетъ свою жену нагою, желая убѣдить, что она красивѣйшая изъ женщинъ; обиженная царица подговариваетъ Гигеса убить царя и выходить за него замужъ. Преданіе, не разъ встрѣчаемое въ сказкахъ, включительно до г. Ржевусскаго, который то же повторяетъ въ своемъ разсказѣ о Desposie Raseyi i Panu Nymieskiem. Амаѣ, заболѣвъ, посылаетъ къ Дельфійскому оракулу спросить о причинѣ болѣзни. Въ сказкахъ и пѣсняхъ Украины, даже и въ современномъ быту, не бѣгутъ ли къ знахарькамъ? Легенда о музыкантѣ Аріонѣ, который перецѣлывъ море на дельфинѣ, дала поводъ преданію, записанному В. М. Б—з—скимъ, что каждую субботу съ мутныхъ волнъ Чернаго моря выходятъ морскія чудища (*половина жінокъ — половина риби*), поютъ пѣсни, а наши чумаки, слушая эти

(¹) Mirum est quo procedat graeca credulitas, говоритъ Плиній.

пѣни, разносятъ ихъ по цѣлой Украинѣ. Можетъ быть, и въ Литвинѣ Омелька живетъ Невръ Геродота?

За человѣческой вѣкъ, говоритъ Геродотъ, до Даріева похода въ Скию, Невры должны были покинуть свою сторону, потому что имъ не было житья отъ змѣй, которыхъ много водилось въ ихъ землѣ и еще болѣе напоздало изъ пустынныхъ окрестностей⁽¹⁾. Оставивъ родину, они по-неволѣ поселились у Будиновъ (своихъ сосѣдей славянскаго племени, жившаго, вѣроятно, далѣе на востокъ), земля которыхъ поросла густыми лѣсами, и въ самомъ дремучемъ бору есть большое водолюбивое озеро, окруженное трясиною и тростникомъ, а въ томъ озерѣ водятся выдры и бобры и еще другія животныя съ четыре-угольными рылами. Хвостами этихъ животныхъ опушиваютъ платья, а..... ихъ полезны отъ истерическихъ припадковъ (IV, 108, Геродотъ).

Въ такомъ подробномъ и точномъ описаніи обширной Будинской страны, никто не пойдетъ съ Манертомъ Донецкой степи. Въ придонскихъ степяхъ нѣтъ трясинъ, тогда-какъ онѣ вполнѣ являются около Пинска, Мозыря, гдѣ и до-сихъ-поръ дремучіе лѣса, въ которыхъ по-нынѣ водятся бобры, выдры и куніцы, которыхъ Геродотъ надѣ-

(1) На половинѣ теченія Днѣстра, народъ и понынѣ рассказываетъ о большихъ змѣяхъ, которыя будтобы тамъ водятся. Преувеличенныя описанія иногда надѣляли ихъ исполинскимъ размѣромъ, и память объ этомъ сохранилась еще до-сихъ-поръ. Такъ, извѣстный польскій натуралистъ, езуитъ Ржончинскій, утвердительно говоритъ, что большія змѣи (*Pobozg*, слѣдственно боа Шинія), покрытыя твердой чешуей и отъ осьми до десяти аршинъ длины, обитали въ степяхъ украинскихъ и достигали величины и толщины большой палки. Но и въ новѣйшихъ сочиненіяхъ встрѣчаются подобныя басни. Говорятъ, что лѣтъ за сорокъ видѣли около Одессы огромныхъ змѣй, которыя пожигали собою траву, имѣли на головѣ огненные вѣнцы и такъ далѣе. Конечно, ни одинъ настоящій естествоиспытатель не вѣритъ такимъ рассказамъ. «Я видѣлъ въ 1768 году въ кунсткамерѣ въ Петербургѣ нѣкоторую змѣю съ короною, въ спиртѣ, которой кожа есть тончайшая и блестящая; содержать оную за королеву всѣхъ змѣй, почитаемую отъ многихъ славныхъ авторовъ за баснословную.» Дѣтскій Атласъ 1771, Ф. Дильтея). Въ 1829 году, на пути къ Черному Морю, я самъ слышалъ, говоритъ Эйхвальдъ, что въ Рыбницѣ на Днѣстрѣ, около ста-девяносто верстъ отъ Одессы къ сѣверу, одинъ помѣщикъ видѣлъ страшную змѣю въ десять аршинъ длины и въ четверть толщины. Самыя большія змѣи которыхъ лично наблюдалъ я въ южной Подоліи, но болѣе къ Бугу и Днѣпру, были *Coluber sauromates utrabilis*, Палласа. При двухъ дюймахъ толщины, они были до шести футовъ длиною; но какъ и эта длина довольно значительна въ сравненіи съ другими туземными породами, то здѣсь и поводъ ко всѣмъ преувеличеніямъ.

леть четыре-угольными мордами. Стоитъ только взглянуть, по словамъ Эйхвальда, на карту Пинскихъ болотъ, чтобъ указать въ этой лощинѣ большое озеро временъ Геродотовскихъ. Здѣсь стекается множество рѣкъ для образованія Припети. Вся эта, изрѣзанная рѣками, лощина, по новѣйшимъ тригонометрическимъ стѣнкамъ, у Бѣлина и близъ Пинска, едва на шестьдесятъ-восемь сажень выше морской поверхности, тогда какъ немного къ сѣверу фольваркъ Пупевича у Новогрудка возвышается на сто-пятьдесятъ-одну сажень надъ уровнемъ Балтійскаго моря; а на югѣ, къ истоку Случи, подымается уже Аврачицкая возвышенность, раздѣляющая эту водяную систему. Значительное пониженіе Пинской земли, и отсюда къ востоку по Припети до самаго Мозыря, дѣлаетъ этотъ край обширнымъ водоемомъ для всѣхъ рѣкъ, которыя сливаются въ него во множествѣ съ сѣвера, запада и юга, и прежде, когда не было еще никакихъ предохранительныхъ мѣръ отъ наводненія, онѣ легко могли образовать одно большое озеро. Извѣстіе объ немъ не могло не дойти до свѣдѣнія черноморскихъ колонистовъ, которые торговали мѣхами и получали этотъ товаръ отъ Невро-Будиновъ, и должно было обратить на себя вниманіе Грековъ.

Кромѣ того, говоря о Неврахъ, Геродотъ описываетъ ихъ еще *кудесниками*. Скифы и поселившіеся у нихъ Элліны рассказываютъ, что каждый Невръ, по разу въ годъ, превращался въ волка, а тамъ опять принималъ прежній свой видъ. Что они ни рассказываютъ, а я не вѣрю; однакожъ они утверждаютъ это и еще клятвенно прибавляетъ Геродотъ съ обычнымъ своимъ простодушіемъ. Наконецъ, онъ называетъ ихъ *вшепдами*, потому-что, по неоприятности, они размножили этихъ наѣдомыхъ, которыми и теперь всегда почти сопровождается колтунъ, — отвратительная болѣзнь, столь обыкновенная въ болотистомъ Полѣсѣ, по низовьямъ Вислы и въ Литвѣ.

П. Ревякинъ.

Хуторъ Вовча Долина.

Васильк. уѣзда Кіевск. губ.

СТЕПНЫЯ ПИСЬМА.

ПИСЬМО 4-е. ⁽¹⁾

Главное неудобство для хозяйства Новороссійскаго края представляють засухи, но на послѣдніе два года — прошлый 1860 и 1861 — въ этомъ отношеніи нельзя пожаловаться.

Старожилы здѣшніе говорятъ: «если дождлива весна, то будетъ сухая осень; если сухая осень, то будетъ дождливая весна»; но прошлый (1860) годъ совершенно не оправдалъ этого замѣчанія, потому что дожди шли довольно исправно весною и осенью, лѣтомъ же, въ теченіе іюля и августа мѣсяцевъ, была порядочная засуха, которая, впрочемъ, хлѣбамъ не повредила, но зато пасіки сильно пострадали, такъ-что были примѣры, что, изъ выставленныхъ весною 150 пней, на зиму пришлось спрятать не болѣе 50-ти. Во время же уборки сѣна дожди были такъ обильны, что погнули даже сѣно, т. е. оно почернѣло еще въ копнахъ, чрезъ что не годится на сбереженіе про неурожай. Всѣ прошлогоднія скирды, послѣ зимы, сильно осѣли, что и доказываетъ недоброкачественность сѣна. При нашемъ жаркомъ лѣтѣ, сѣно обыкновенно сгребается на другой, а иногда и въ тотъ же день, какъ скосится, развѣ встрѣтятся недостатокъ въ полурабочихъ, а это нерѣдко бываетъ; въ такомъ случаѣ оно можетъ пролежать нѣсколько дней. Впрочемъ, есть у насъ сортъ травы, которую нарочно оставляютъ въ покосахъ, пока не смочитъ ее дождь, — это чаполочъ (*Hierochlon borealis*).

Трава эта бываетъ весьма намъ полезна: она заводится обык-

⁽¹⁾ Первые три письма помѣщены въ журналѣ *Сельское Хозяйство* за нынѣшній годъ.

новенно на истощенныхъ поляхъ, съ виду очень походить на пырей (*Agrostis vulgaris*), но такъ горька, что, въ свѣжемъ состоянїи, ея не ѣсть никакое животное, и такимъ образомъ земля, по необходимости, оставляется въ покоѣ на нѣсколько лѣтъ и удобряется сгнивающимъ чаполочью. Какъ только чаполочъ начинаетъ выводиться, значить земля уже достаточно удобрилась, или, какъ обыкновенно говорятъ, отдохнула. Плодородной же земли первый признакъ — растущій на ней ковыль, или кйло (*Stipa pennata*). Въ случаѣ неурожая травы, косить и чаполочъ, но въ такомъ случаѣ, какъ я сказалъ уже, ее оставляютъ въ покосахъ, пока она не смочится дождемъ, послѣ чего она теряетъ свою горечь и становится не только сѣдобнымъ, но даже здоровымъ для скота кормомъ. Замѣчательно, что другое, обыкновенное на нашихъ поляхъ горькое растение, полынь (*absinthum vulgare*), скотъ ѣсть очень охотно, только молоко у коровъ, отъ этой нищи, получаетъ горькій вкусъ; этотъ вкусъ сохраняетъ и сметана.

Я сказалъ, что въ гребцахъ у насъ часто бываетъ недостатокъ. Дѣйствительно — рабочихъ, т. е. косарей, приходитъ къ намъ очень достаточно изъ сосѣднихъ Кіевской и Подольской губерній и Бессарабіи, но полурабочихъ, т. е. женщинъ и мужчинъ, не могущихъ косить, сравнительно очень мало. Лучшими рабочими считаются у насъ *фальчары* — Русины, приходящіе изъ Бессарабіи и Буковины. Названіе фальчары происходятъ отъ молдаванскаго слова *фальча* (мѣра поверхности, немного больше десятины), потому что они нанимаются обыкновенно работать отъ фальчи. Недостатокъ въ полурабочихъ заставилъ нашихъ помѣщиковъ вводить у себя грабли, польза которыхъ признана всѣми. Прежде всего начали употреблять деревянные грабли Абазы, состоящіе изъ длинной жерди, обыкновенно трехъ-мѣрной латы, усаженной деревянными зубьями въ $\frac{3}{4}$ аршина длины, но эти грабли требуютъ ловкости и сноровки отъ рабочего, что не всегда можно найти, а во вторыхъ — они слишкомъ громоздки, и поэтому и не вошли въ общее употребленіе. — Потомъ начали употреблять грабли системы Говарда (преимущественно фабрики Рансома и Симса), а наконецъ Лутковскаго.

Въ граблехъ Говарда каждый зубъ можетъ подниматься и опускаться, почему эти грабли могутъ хорошо работать на неровной почвѣ. Недостатокъ ихъ состоитъ, во-первыхъ, въ томъ, что они дѣлаютъ слишкомъ малые валики, а во-вторыхъ, что человѣкъ долженъ идти за ними пѣшкомъ, — поэтому ихъ работа соразмѣряется не съ силой лошади, а съ силой человѣка, т. е. съ тѣмъ, сколько онъ въ состоянїи выходить. Теперь

начали распространяться конные грабли системы Лутковского; они от Говардовских отличаются тѣмъ, что имѣютъ козлы, на которыхъ сидитъ человѣкъ, правящій лошадей, и имѣютъ большіе зубья, почему дѣлаютъ довольно большіе вальки. Подъ козлами устроена... которую человѣкъ нажимаетъ ногами, когда надобно выбросить сѣно. Урожай въ 1860-мъ г. былъ превосходный, но имъ мало кто воспользовался, потому что саранча поѣла большую часть хлѣба; особенно опустошительно дѣйствовала она тамъ, гдѣ выродилась. У меня саранча уничтожила ровно половину посѣвовъ, а въ другихъ имѣніяхъ не оставила *буквально* ни одного колоса. Замѣчательно, что изъ всѣхъ хлѣбовъ больше всего не пострадало овсу, — прошлый годъ его рѣдко въ какомъ имѣніи не уничтожила саранча, а въ нынѣшнемъ онъ рѣдко гдѣ уродилъ, а, большею частью, позаросталъ бурьяномъ; по этимъ причинамъ онъ сильно вздорожалъ.

Осенью холодъ начался довольно рано, и дождей было очень достаточно, но снѣгъ долго не выпадалъ. Наконецъ 18 декабря сдѣлалась сильная вьюга и снѣгу намело не только достаточно, но даже черезъ-чуръ. Эта вьюга надѣлала много бѣдъ: людей и скота много погибло, дороги такъ позасыпало, что, въ теченіи нѣсколькихъ дней, не было вовсе проѣзду, позаносило и пообрушивало много строеній и почти всѣ колодцы.

Дороги пришлось прокладывать табунами, т. е. если была надобность куда-нибудь ѣхать, то предварительно надо было прогнать по этому направленію табунъ лошадей, чтобы сколько-нибудь протоптать снѣгъ. Такъ-какъ, по причинѣ глубокаго снѣга, были проложены очень узкіе дороги, то, при мало-мальски тяжеломъ экипажѣ, чтобы не застѣть въ снѣгу, наши помѣщики принуждены были запрягать лошадей, съ выносомъ, безъ форейторовъ, какъ говорятъ Поляки: *z biczą*. Прошлую зиму это была у насъ модная ѣзда.

Скотъ, находившійся на *тырлахъ* (мѣста, гдѣ даютъ ему кормъ въ степи, на открытомъ воздухѣ) въ описанную вьюгу, меньше пострадалъ, но близъ построекъ много его подушено снѣгомъ. И у меня задушило снѣгомъ одного верблюда и пару воловъ; снѣгомъ замечено было довольно скота, но подкапывали; животное задыхалось только въ такомъ случаѣ, когда на него наметано было снѣгу больше сажени, а если меньше, то оставалось живо, потому что отъ дыханія образовывалось въ снѣгу сверху отверстіе, куда, хоть въ небольшомъ количествѣ, протекалъ свѣжій воздухъ; по этимъ отверстіямъ и находили замеченный скотъ.

Подъ Балтой, по слухамъ, 18 декабря, замерзло 17 человѣкъ, и въ

другихъ мѣстахъ было много, въ этотъ день, подобныхъ несчастныхъ случаевъ. Вообще прошлая зима была у насъ очень снѣжная и морозная: морозы доходили до 30 градусовъ, чего никто не запомнитъ. Снѣгу было такъ много, что все говорили, будто весенняго разлива не выдержать ни одна плотина. Но эти опасенія оправдались только отчасти, потому что, какъ у насъ выражаются, *пустило* не вдругъ, а оттепели перемежались съ морозами, поэтому скоплавшаяся отъ таянія снѣгу вода имѣла время уходить исподоволь. Впрочемъ, нѣсколько плотинъ было таки вырвано *второю водою*, но не все, какъ опасались; а стоявшія нѣсколько лѣтъ безъ воды все наполнялись. *Первою водою* называется у насъ весенняя вода, текущая, когда земля еще не оттаяла (*не провала*); естественно, что тогда плотины, скованныя морозомъ, легче выдерживаютъ напоръ воды. *Вторая вода* — весеннее теченіе, когда земля уже растаяла; понятно, что тогда чаще страдаютъ плотины.

Кстати, разскажу про свой опытъ — употребить снѣгъ въ пользу садоводства.

Я сказалъ, въ началѣ этого письма, что главное неудобство нашего края составляютъ частыя засухи, которыя, при преобладающемъ у насъ глинистомъ грунтѣ, губельны для садоводства; какъ бы ни были сильны дожди, но если они непродолжительны, то деревьямъ проку отъ нихъ мало, потому что, при нашей волнистой мѣстности, вода скоро стекаетъ, не просачиваясь въ глинистый грунтъ до корней, и молодые деревья, въ первый годъ по посадкѣ, на половину пропадаютъ. Гибнутъ они отъ засухи, большею частью, какъ говорятъ у насъ, въ *Спасівку*, т. е. между 15 юлемъ и 15 августомъ: въ эту пору почти всегда бываетъ засуха; дожди же непремѣнно бываютъ, по замѣчанію старожиловъ, хоть и небольшие, во время еврейскаго праздника Кущей, т. е. въ сентябрѣ мѣсяцѣ. Осенью (1860 г.) я посадилъ тысячъ до двухъ дикихъ деревьевъ, въ видѣ живой изгороди, и когда (въ генварѣ мѣсяцѣ) снѣгъ около нихъ слегся, я приказалъ покрыть его гнилою соломой, полосой аршина въ два ширины, толщиною на четверть аршина, для того, чтобы снѣгъ и сырость сохранить возлѣ посаженныхъ деревьевъ на возможно продолжительное время. Эта мѣра мнѣ вполне удалась, потому что еще 1-го мая снѣгъ былъ подъ соломой, а сырость удержалась до сихъ поръ т. е. пока не начались осенніе дожди. Изъ посаженныхъ деревьевъ пропало не болѣе 5-й части, тогда-какъ, безъ этой мѣры, надобно было бы радоваться, еслибъ хоть половина ихъ уцѣлѣла.

Прошлый годъ замѣчательнъ еще введеніемъ новой отрасли въ на-

шемъ хозяйствѣ, а именно: верблюдовъ. Дѣло было такъ: многіе изъ выселившихся въ Турцію Татаръ пригнали въ Вознесенскъ на ярмарку своихъ верблюдовъ, и тамъ купили ихъ нѣкоторые изъ нашихъ помѣщиковъ; тоже и въ Одессѣ, куда прибыла большая партія переселенцевъ, за недостаткомъ мѣста на судахъ въ Евпаторію, чтобы отсюда ѣхать въ Турцію, но какъ скота не позволили имъ брать на суда, то они должны были продать его на мѣстѣ въ Одессѣ.

Я купилъ себѣ первоначально пару большихъ верблюдовъ въ Вознесенскѣ, а когда нашелъ ихъ годными для всѣхъ полевыхъ работъ, то послалъ за ними въ Крымъ, гдѣ и куплено мнѣ ихъ 10 паръ.

По словамъ Татаръ, пара верблюдовъ замѣняетъ двѣ пары воловъ, но, по моему замѣчанію, это можно сказать про самыхъ рослыхъ; сила же обыкновенныхъ немного превышаетъ силу воловъ; но предъ послѣдними они имѣютъ преимущество въ большомъ шагѣ. Для перевозки тяжестей и для машинъ они особенно выгодны.

Для уясненія превосходства верблюдовъ въ работѣ предъ волами и лошадьми, я думаю, достаточно будетъ слѣдующаго сравненія: Пара обыкновенныхъ верблюдовъ, безъ отягощенія, можетъ везти тяжесть въ 80 пудовъ, пара воловъ отъ 50 до 60, а пара лошадей отъ 40 — 50; пара верблюдовъ дѣлаетъ въ день, шагомъ, отъ 60 до 80 верстъ, пара лошадей отъ 50 — 60, а пара воловъ отъ 25 — 30. Зиму верблюды переносятъ довольно легко; у меня всю прошлую зиму они были на открытомъ воздухѣ, а пропало два, и то скорѣе случайно, — одинъ, стоявшій въ загонѣ, былъ и купленъ больнымъ, а другого, въ загонѣ же, задушило снѣгомъ. Зимой кормили ихъ *перепдахи*, т. е. сѣномъ, оставшимся послѣ кормленія овецъ. Соль они чрезвычайно любятъ, такъ что съѣсть фунтъ соли за одинъ разъ верблюду нипочемъ. Шерсти съ 20 штукъ я собралъ нынѣшней весной $4\frac{1}{2}$ пуда; опытные люди совѣтуютъ не мыть ее, потому что мытая она трудно сваливается и кромѣ того стриженную шерсть (съ шеи, бедеръ и копытъ) и просто снимаемую (со всего остального туловища) собирать отдѣльно, потому что та и другая шерсть совершенно разныхъ качествъ.

Простымъ плугомъ свободно орютъ цѣлну пара обыкновенныхъ верблюдовъ и вырываютъ столько, сколько въ состояніи выходить человекъ, правящій плугомъ, но въ машинѣ, какъ я сказалъ уже, они, по своему большому и ровному шагу, незамѣнимы. Главный недостатокъ ихъ тотъ, что въ дождливую пору ими нельзя работать; они, по особенному

устройству своей ступни, совершенно не въ состояніи ходить по мокрой землѣ, а скользять и падаютъ.

Крестьянамъ не нравится въ верблюдахъ привычка ихъ, при грубомъ и жестокомъ обращеніи съ ними, плевать. Да вѣдь какъ плюютъ! Сразу залѣпнитъ все лице.

Пасутся они обыкновенно на самомъ бурьянистомъ полѣ и тѣмъ хороши, что если только бурьяну достаточно, то не требуютъ вовсе при-смотру, потому что далеко не уходятъ. Обыкновенно они пасутся такъ: схвативъ цѣлый кустъ бурьяну, скомкаетъ его, проглотитъ и потомъ стоитъ задумавшись съ четверть часа, потомъ протянетъ голову, схватитъ другой кустъ — таже операція; такимъ образомъ онъ въ сутки, пасясь, едва сдѣлаетъ отъ 30 до 50 шаговъ.

Этимъ и закончу настоящее мое письмо.

М. Левченко.

Сентября 10 дня,

1861 года.

С. Майорское.

ЛЮДСЬКА ПАМ'ЯТЬ ПРО СТАРОВИНУ.

СПАФАРІЄВА РУДКА.

I.

Років зо три наза́дъ довелось мині їхати у Білгородъ. Набівши на перекладніхъ добре бочки, я нанявъ собі зъ Харківа вольонго підвідчика, старенькаго дідуся Микиту Д. Уже повиходили зъ вечерень, якъ рúшили ми въ доро́гу. Микита довго чогось му́лился и не хотівъ противъ ночі виїздити, а про-тє—поіхали. Якъ виїхали за городскі лева́ди въ поле, сонечко вже сіло, почина́ла па́дати роса́.

— А що́, Микито! спита́въ я свого підвідчика,—чи сі́ми шля́хами гораздъ їздити? зъ доро́ги не зблúдимо?

— Оце́-таки! озва́вся Микита,—неха́й Богъ боро́вить! Со́рокъ лі́тъ не блúдячи їздивъ, ато́бъ-то вже тепе́рь на ли́хо пі́шло! Коли́бъ тілько за́видна переїхати Спафарієву Рудку.

— А далéко та Рудка?

— А по той бі́къ Ліпцівъ: версто́въ п'ять.

— Що́ жъ то за Рудка? ма́будь, багню́ка пекельна?

— А ніби-то ви й не зна́єте, що́ то за Рудка, що й пита́єте? ска́завъ, усміха́ючись, Микита.

— Далéбі, що не зна́ю. Коли́ справді на тій рудці д́уже гру́зько, то лі́пше заночу́ємо у Ліпцяхъ: противъ дня все-таки́ смі́ліше їхать.

— Гм! воно́-то не гру́зько, та, ма́будь, хужь, ніжъ гру́зько.

— Якъ же се такъ?

— А ось якъ. Се дія́лось въ да́вню давнину́, ще при гетьма́нахъ. Тоді́ по о́цій са́мій доро́зі, де ми і́демо, бу́ли непере́ходні́ рудки́. Д́уже

добре треба було знати тропу́ об'їздками, щоб мину́ти рудки; а хто, не знавши, якъ ускочить було у рудку, та ще зъ важкимъ вóзомъ, то такечки завязне въ багнюці, що певно пресидить не оди́нь день, покі́ль хто вірятує. Отъ разъ́ якось Спафарій якийсь, покравши у Липцяхъ ко́ней, пустився наві́ткача́ навпростець, та й попавъ у рудку. Загру́зь бідола́га, борóстаєтця собі въ грязі, а тутъ погóня ё́го й насти́гла, та й привела́ въ грома́дську росп́раву. Злоді́їв тоді́ у насъ не велось такъ бага́цько, якъ тепе́рь: за злоді́йство тоді́ катъ катува́въ. Осуді́ла грома́да одкато́вать то́го Спафарі́я, та куді́сь-то далёко́ й засла́ла ё́го. Недо́вго вінъ тамъ бувъ—уті́къ відті́ля, уда́рився въ лі́са, та на о́цій са́мій рудці́, що я роска́зую, вовкі́ ё́го й розі́рвали.. Отто́ що! Съ то́го ча́су и зо́вётця ся рудка *Спафарі́евою*...

— Ну, дакъ́ що́ жъ тутъ страшно́го?

— Що? ось́ слуха́йте дальшъ. Спафарі́й бувъ Литві́нь и зна́вся зъ неч́йстими. Якъ пойма́ли ё́го, такъ вінъ т́ю рудку прокля́въ, и съ то́го ча́су нема́ ті́єї по́чи, щобъ у глупу́ півні́чъ на о́цій рудці́, або́ огні́ не горі́ли, або́ вовкі́ не ві́ли... зві́сно—то неч́йста́ сила́ ві́е по-во́вчи, голо́ситъ за Спафарі́ємъ... Быва́є й такъ, що змі́й тамъ коро́мисломъ лі́тає, або́, ні съ то́го, ні съ се́го, ви́скочить зъ рудки кі́шка, та й с́їде на ші́ю; або́ клубо́къ попере́дъ ко́ней ко́титця.. Да чо́го тамъ не тра́пляєтця?... Цуръ́ ё́му! не проти́въ но́чи зга́дувати...

Микі́та зна́въ ша́шку, три́чі перехри́стівся, а да́лі й ка́же:

— Якъ хо́чте, а не слі́дъ намъ і́хать дальшъ Лі́пцівъ; переноч́ємо, а на зорі́ й пої́демо.

Робі́ть було́ нічо́го; я послухавъ Микі́ти.

Верта́ючись наза́дъ, простоя́въ я у Липцяхъ ці́лий день, росп́итуючи усе́кого про Спафарі́єву Рудку. Ні́хто нічо́го не зна́въ.. »Е, ка́жуть, така́ рудка, а чо́го вона́ зо́вётця *Спафарі́евою*—не зна́ємо.« — »Э́ге, подума́въ-я, се́ жъ Микі́та підві́зъ ві́зка, щобъ наля́кати мене́!« та, верну́вшись у Полта́ву, забу́въ и про Микі́ту, и про Спафарі́я, и про рудку, и про неч́йсту́ силу.

II.

То-рі́къ, перебі́раючи старі́ ді́ла въ схова́ні Полта́вської Губе́рської Росп́рави, найшо́въ я одно́ 1727 ро́ку: »о́ биті́и Староса́нжаровськимъ сотни́комъ Ива́ну Ле́венцю́ вмі́сто сотни́ка Са́муїла Спафарі́я.« Прочита́вши се́ ді́ло, за́разъ згада́въ я Микі́ту, и побачи́въ, що́ въ роска́зі ё́го є́ части́на істо́ричної́ пра́вди. Изъ ді́ла ви́читавъ я ось́ що:

Ріку 1725, серпня 7 дня, старосенжаровський пішъ Яковъ Вла-
совъ донісѣ, що сотникъ Самійло Спафарій на Спаса, будучи на *попраз-*
днстві у братерському домі, не хотівъ випити чарки горілки, а далі зо
всєї ярості ставъ злословити ёго (попа) такими словами: — Мабудь, по
настрійству попа, и старосанжаровські козаки (15 чоловік) донесли, що
Спафарій 1-го лютого, того жъ такі року, на питаннѣ зборщиківъ, кот-
рі везли *зборъ государевъ*, де сей зборъ сховати, одвітовавъ зъ гні-
вомъ: «*ось куди*» и, піднявши каптанъ, ставъ зборщиківъ *по-матерно*
лѣяти. — По цімъ доносамъ, и Спафарія, и попа Власова взято підъ
арештъ въ *Малороссійскую Коллею*. Що їмъ обомъ тамъ роблено,
не звісно, тільки въ 1727 р. велено Спафарію зновъ бути сотникомъ
у Старому Санжарові; а такъ якъ ще до сього совершеннимъ сотникомъ
придѣленъ Іванъ Лівенець, то Спафарій жалувався за се цареві и пи-
савъ, що «въ прошлихъ годѣхъ виѣхавъ онъ въ Россію зъ маткою своєю
Марією и братомъ Иваномъ зъ Волоской земли зъ господаремъ Волос-
кимъ, оставя въ Волоской землѣ домъ, деревни и протчіе всѣ свои по-
житки, и по прибытіи служивъ сотникомъ въ Миргородцкомъ полку въ
мистечки Ереське съ 718 по 727 г. (?) и былъ на службѣ въ Дербені
и прочихъ мѣстахъ немалое время, по указу императора Петра I
определень сотникомъ въ Старой Санжаровъ въ октябрѣ 1727 г., по
гетманомъ одставлень».

Цариця Ганна Івановна 2 листопаду 1730 року, веліла написати
до гетьмана Данила Апостола: «Въ Коллегію Иностраннѣхъ писать: оный
челобитчикъ Спафарій чевю ради отъ уряду сотничества старосанжаров-
скаго отставлень? Гетьманъ питавъ про те полтавського судію Васи-
ля Кочубея, котрий, прописавши все те, що ми вже сказали, далі гово-
рить, що Спафарій самъ не схотівъ и козаківъ старосанжаровськихъ
не пославъ у Глуховъ на елекцію. Тоді гетьманъ Апостолъ, убачивши
непорядки и *протівности*, собтєнного правленія Спафарію держать не
приказавъ, и «о битіи сотникомъ Ивану Левенцю» видавъ универсалъ 6
октябрѣ 1729 р.

Скоро після сього, неділь черезъ дві, князь Голицинъ при указі
приславъ до ёго (Кочубея) и велівъ Спафарія за *злодійства копей* въ
Харковському полку *учинить наказаніе* въ Полтаві *по малороссійскому*
обыкновенію. 1-го листопаду тогожъ таки 1729 року, Спафарія *бито*
кїями въ Полтаві публічно передъ Ратушою.

Въ одвіті своєму въ Полковій Харковській Ратуші Спафарій сказавъ,
що 12 сентября, зъ наймитомъ своїмъ Михаїломъ Бурлакою, приїхавъ

зъ Старого Санжарова у Харківъ просить князя Голицина ослобонить ёго хату одъ постою. Зъ Харкова заїздивъ у село Тишкі до Агафіи Чижаківой; не заставши її дома, на другій день поїхавъ въ Липецъ и їду-чи, загрузъ на рудці. Бувъ вінъ підїивши и, віпругши коней, пустивъ на пашу, а зъ наймитомъ самотужки витягли візъ изъ рудки. Не звайшовши своїхъ коней, наймитъ запрягъ чужихъ пару, на котрихъ вівъ поїхавъ до Липця, а челядника пославъ шукать своихъ. Одїхавши верстви півтори, догнавъ ёго борщевський жителъ Данило Полежаевъ и пїзнавши своихъ коней, одвивъ ёго до липецького писаря Иова, а той одїславъ ёго до наказного сотника въ Борщевую, и тутечки сотникъ Василь Ягуновъ взявъ у ёго шаблю срібломъ оуравлену и трубку пенькову, а ёго самого пославъ у Харківъ, въ полкову ратушу підъ калавуромъ.

III.

Щобъ лүчче громада вбачила, щб за чоловікъ бувъ Спафарій, виписуемо одъ слова до слова одвити старосенжарівескихъ козаківъ 23 листопаду 1730 р. у Полкову Полтавську канцелярію, якимъ обихоженіємъ Самуїль Спафарій, будучи сотникомъ в сотне Старасанжаровскої найдовался и кому якия обиды, побои и витиски кгрунту и прочіе чинилъ. «

»1. Василю Вєсичу и Иосифу Макаренку, товариству сотнѣ Старосанжаровскої, 1726 году зделавъ такую обиду, что узялъ у нихъ меду прѣсного поль-шоста ведерка, цѣною ведерко по три копы и по той цени опослѣ имъ не хотячи дати денегъ и до сего году нічого не уплатилъ, в чемъ для вѣры подписалися, а вмѣсто Василя Вєсича и Осифа Макаренка, по ихъ прошенію, дячокъ церкви Успенскої Старосанжаровскої подписался. Прихора.

»2. Гаврила Дмитренка, товарища сотнѣ Старосанжаровскої, 1725 году насилцо взялъ дворище, при ринку мѣющееся, и на ономъ сѣвъ домомъ, а по многимъ за тоє дворище Дмитренковымъ упоминку не платячи ему, хочъ далъ на себе облѣкгъ 1729 г. іюня 24 дня и винился дать рублей 4, однакъ по оному письму и по сроку в облѣкгу написанномъ, имено в постъ Спасовъ того 1729 г. денегъ за оное ему Дмитренку не отдавши, отказуетъ то, что мѣешъ облѣкгъ — доискуйся с нимъ. Для чего на своимъ неложномъ сознанію подписался, вмѣсто Га-

врила Дмитренка, по его прошенію, старосанжаровскій обыватель Григорій тузинокъ подписался.

»3. Иванъ Кущикъ, кушнѣрь и обыватель старосанжаровскій, сожалѣтъ на Спафарія въ томъ, что виновать ему за напѣтки, подѣ часѣ сотництва награвленныя, рублей два и еще, езда в Полтаву на него Спафарія за неотдачу денегъ суда просить, витерялъ таларь, и хочѣ винилса на Судѣ Полковомъ ему Кущику прописанное все отдать, однакъ опослѣ волокитою и одговорками, тымъ, что будетъ служить, онѣ волочитца и такъ пропада до сего часу. Совѣстно сознаетъ и подписуетца Иванъ Кущикъ.

»4. У Іакова Стефановича, товариша сотиѣ Старосанжаровской Спафарія, сотникуючи, бралъ киндякъ, железо и прочія крамарскія вещи и виноватъ сталъ ему Стефановичу денегъ рублей три, и всякими волокитами и одговорками до сего часу не расплатился. Вѣрно сознаетъ и подписуетца Іаковъ Стефановичъ.

»5. У вдови Маріи Стефановои Даниловичевои, обывателки старосанжаровской, он же Спафарій полотно и прочіихъ вещей, бывши еще сотникомъ, набралъ за рубля, и тымъ словомъ бавячися, что отдастъ, не уплатился. Въ вѣрность подписалась (За іі той же дячокъ Прихора.)

»6. Хвениѣ Калантирцѣ, жителцѣ Старосанжаровской, за напой Спафарій за сотництва своего долженъ сталъ рублей 16, а якъ упоминалася 1728 г. о оныхъ у Спафарія долгъ, призвавъ ея в домъ свой подманою такою, что будетъ ей долгъ платить и вмѣсто того смертно оную билъ, и до сего часу весьма болѣтъ. Суще сознавши, подписалися мѣсто Хвени Калантирчихи, по повелению ея, зять оной Стефанъ Середа подписался.

»7. Ивану Семилиту, жителеви старосанжаровскому, подлогомъ такимъ, что становѣтъ ему платить, почему схощетъ, за бараны шліонскіе, учинилъ такую обиду, же остатние три бараны взялъ и, кому хотѣлъ, оними добрилса, а по упоминку и награжденія онѣ Спафарій бранилъ его Семилѣта до своен хоти и хвалился, в дворъ завлекши, кіями награждать. То сознавъ и подписался Иванъ Семилѣтъ.

»8. Татьяна Афанасіева, вдова, в томъ сожалѣтъ на Спафарія, что помѣжъ прописанного Гаврила Дмитренка дворища имѣлося и ея дворище, и Спафарій оное, к своему присовокупивши, держитъ и не платитъ, и особенно виноватъ, бывши оной за напой золотыхъ осемъ, не отдалъ. На томъ истину сознаючи, подписался за іі дячокъ Иванъ Мойсѣецъ.

»9. Настоящій городской старосанжаровскій атаманъ Василь Па-

велко на него же Спафарія скорбить в томъ, что рубилъ в его атаманна лѣсъ дерево, скодко надобно было ему, и винился дать за оное ему атаману платы денегъ рублей 6, а нѣчего не отдалъ. Саморучно на томъ росписался атаманъ Василь Павелко.

»10. Гаврилу Герасимову, товарищеви сотнѣ Старосанжаровской, онъ же Спафарій учинилъ такую нужду, что взялъ у него меду полчварта вѣдерка, цѣною вѣдерко по два талари, а нѣ в чомъ ему не уплачуячи, въ награжденіе похвалку чинилъ—бить хотѣлъ. Правду сознавши, подписался за его дячокъ Прихора.

»11. Григорій Сухій прискорбенъ на Спафарія в томъ случаѣ: обесчестилъ 1725 году жену Романа Терещенка его Сухого тестя Івана Терещенка, нѣкоторыми урахливыми словами, и лгать ему велѣла, и за то, по предложению на оную сказки Спафарию по суду его жъ Спафаріемъ, zostала виновата и подъ арештъ взята, а пришедшему ночью времени, якъ оную Спафарій с подарешту взявши в свой домъ, привелъ к плотскому ея с нимъ грѣху; то уже на утрій день Сухій с тестемъ своимъ сталъ виновать, а она права. На томъ самый истецъ подписался; за его дячокъ Мойсеѣцъ.

»12. Леонтія Тузенка означенный же Спафарій с той причины, что, мѣвшеся неубогъ, не просилъ его Спафарія в домъ свой на честь, билъ смертно, отчего, болно немощенъ бивши, и умеръ. Истить тому сынъ его Григорій Тузинокъ.

»13. Сестра родная Спафаріева, панѣ Семенова Чуйкевичева, бивши в гостяхъ у него Спафарія в Старомъ Сенжаровѣ, купила у вдови Ірины Балихи, обивателки старосанжаровской, бочку рыбы за три рубля и деньги Спафарию в отдачу оной отдала, а якъ стала она вдова у него тыхъ денегъ править, то не только не отдалъ, но еще безстужо и уразливо нѣсколко разъ ругалъ. Для чого вѣрно рѣчь свою сознавши, подписалась; за її дячокъ Прихора.

»14. Докладаемъ при семъ: означенный Спафарій одерево дубовое на цѣлый млинь на Ворсклу обивателями навоженное, таннымъ образомъ, в битность сотникомъ, побралъ и что хотѣлъ з одного себѣ строилъ; нѣкогда трезвимъ не имѣлся, всегда корчемствовалъ, ходя по ночамъ; з обивателей шапки знимавъ и пропивалъ; драки и сварчи чинилъ; гусли людскія по полю ловилъ и в палубѣ своей, езда безпотребно и безпутно, ховалъ, и прошлого 1729 году в генваре мѣе поросять у Івана Боблого укралъ шестеро, а у Івана Середы семеро, якия поросата, по сознанію Івана Середы, онъ Середа з женою, зовемою Безлидскою, в его

Спафарія домъ и познаходили. Старосанжаровский наказный сотникъ Михайло Карпенко. Городовой атаманъ Василь Павелко. Воитъ мѣскій Степанъ Волошиненко. Старосанжаровский писарь Іванъ Панасевичъ. «

Що зроблено Спафарієві, що зъ нимъ сталося, де вінъ дівся, — незвісно.

ОЛЕКСАНДЕРЪ КОНІСЬКИЙ.

Полтава.

7 лютого

Р. Б. 1861.

ПРО КОНОТИНЬ.

I.

У Конотопі було три башти: ⁽¹⁾ Пошівська, Путівльська и Підліпенська. Бувало, якъ ідешъ, зачинить заставу, дай два шагі, або паляницю, атó й не пúстять. И три дорогі було: Пошівська, Путівльська и Підліпенська. А валь такий, що якъ глянешъ, до страшнє діло. Блякавець ⁽²⁾ зовється валь, де Клепаки живуть. И замокъ бувъ, де теперъ Паламарєва живе (Головіха). Шведи хотіли винять ⁽³⁾ гóродъ; у гóроді кулішъ варили, та черпаками лили зъ валівъ на Шведівъ; дакъ вони й одійшли. Матúся мой, якъ ходіла въ Київъ на богомілля, ще дівкою, дакъ її питали на дорóзі: «А вітки ви?» — «Зъ Конотона.» — «Чи кріпкий же вінъ, що наші діди и батькі тамъ полягли?»

Літъ пятдесятъ томú бóде, мій рóдичъ, шпъ, повізъ снівъ у Черніговъ; повернúвшись, казавъ, що у Чернігові вали роскопують; коли и въ насъ стали роскопувать невольники. Річка Езучъ була чиста та гáрна, а теперъ заросла.

II.

У Конотопі були школи, при кожній цérкві: що цérква, то й школа. Микільська школа, за грéблею, була гáвна. Ще ся школа була до ревизіі. У тій школі бувъ дякъ, два піддáчнихъ и молодиківъ скіль-

⁽¹⁾ Застави и корóмісла.

⁽²⁾ Блокгаузъ? Ред.

⁽³⁾ Значить: добúти сілою.

кось. Успенська школа була, да не такь що глávна. Хто виучитця у Микільській школі, дакь прýмо на-попи. Школярі, лýtь у 15, ходили безь штанів у школу. Цérква Успенія була прéже протівь собóрі. Мой мáти роскázувала: несé дівчина сметáну на базáрь продава́ть, ви-скочивь школя́рь изь Успенської школи: «Продай сметáну!» — «Дай три шагí, та й берí!» — «Дóбре жь, постій, ви́несу гроші!» Ухопíвъ сметáну, да й понíсъ у школу; та дівчина дожидáла, дожидáла, та дава́й и пла́каты; а тýtь її тítка идé. «Чогó ти пла́чешь?» — «Ухопíвъ школя́рь, цётýсю, сметáну, и грошей и глéчика не вино́сить!» Оть вона й кáже: «Ходíм же у школу!» Прйшли у школу, вона глávному й дава́й жалуватця. Оть той и кáже: «Пíзнава́й же, хто вь тéбе взяв?» и дава́й шуткува́ть. «Ну, на жь тобі». Вíнісъ глéчикъ и насíпавъ по́вень сóли, вмісто грóшей. Школярі булó изь Микільської школи переправляю́тця човна́ми черезь Езучь, наберúть глеківь, свéрдликівь и чопóчківь; а туть на плóщаді стояли бочкí зь горíлкою; то оцé повертíть свéрдликомъ бóчку, напúстят горíлки, и чопóчкомъ забьúть; а тоді за грéблю опáть човна́ми маха́ють. Школярі, булó, овечóкъ тяга́ють и пороса́ть.

Ще я невеличкóю була, у Пíдлийному, гóдiвъ тому ші́стьдесáть: дивлю́сь—бурса йде якíхсь харцизья́къ. Я думала, що людéй рíжуть, та зь двора́ узíяла та й утíклá; а вони якъ пíшли, я й вернúлася до-дóму. А матýса кáже: «Чогó ти, дурна́, утíклá? то бу́ли студéнти; вони спíвали.» А тоді ходили студéнти лiтомъ по сéлахъ да й спíвали. Прéже якíсь мандрівські попи служили, тобь-то такíй, що примандрýе незна́ть вітки; оть булó й кáжуть: «Сёгóдні мандрівський пiпъ служíвъ. Успеніе погорíло давнó, гóдiвъ томý бóде ші́сьдесáть-чотíрі, на Св. Неділю, у сéреду, якъ Конотiпъ горíвъ. А тоді вже перенесли ёго на се мiсто, де й теперъ. Якъ уменшiли попíвъ, дакь Варвáрський прихóдь и перечíслили до субóру; а цérковъ продали у Сміле. Варвáрську цérковъ лýtь 9, якъ продали. Цérковъ була слáвна, бiла да чiста.

Прéже у Конотопі не булó судiвъ, з була вь Попiвці сóтєнна канцiя́рія. Швéди бу́ли ще за гатьмáнівь, ко́ли-то Шведчiна була, а Гатьмáнщина була ужé послi. Булó кáжуть: «и верзé, якъ дурні лóде Шведчiну.» Пропáла Гатьмáнщина. Послi ужé була губérнія у Нóвгородку.

III.

Старénья бабúсенька — лéгко їй згадéтця — роскázуючи про Микільську школу, здумала й пiсню, злóжену на дяченківь Микільської школи.

Ой мандрували два діченки
Зь Микільської школи,
Написали да намалювали
Марусини брови.

»Ой вийди, вийди матусенько,
Або вишли Марусеньку, —
Ой поцілую да помилую,
Да внять и помандрую.

— »Бодай же вась мандрувала

Лихая година,

Якь я зь вами, пройдісвіти,

Літа погубила!»

Пливé човенъ воді повенъ,

Да колибъ не пролівся:

Пішовъ мійни у Кримъ по сіль,

Да колибъ не барівся!

Ой пливé щука съ Кременчука

Да пробитая зь лұка:

»Ой теперъ же намъ, дівчинонько,

Сь тобою розлұка!»

Ой пливé човенъ, воді повенъ,

Да малёвані крильця.

Ой не має и не буде

Та мого чорнобривця.

IV.

У Конотопі, опроче тихъ пісень, котрі співають усюди по Україні,
співають и такихъ, що по другіхъ місцяхъ за рідкість почути; тутъ по-
чнешь про жовнірівъ польськихъ, якъ вони живали на нашій Україні.

Ой псѣ-підъ гаю, сѣ-підъ яліноньки,

Іхали жовніри зь Україноньки:

То вѣ тонкихъ, то вѣ білихъ,

То вѣ зелененькихъ,

На коникахъ все вороненькихъ.

Жовніръ у хату, — хазяїнъ изъ хати.

Ставъ жовніръ хазійку реведовати:

»Чого вѣ тебе, хазійко, личко біленьке?»

—»Одъ холодчку, мій жовнірочку!»

»Чого вѣ тебе, хазійко, ніжки біленькі?»

—»Одъ черевічокъ, мій жовнірочокъ!»

»Чого вѣ тебе, хазійко, рұчки біленькі?»

—»Одъ рукавічокъ, мій жовнірочокъ!»

»Чого вѣ тебе, хазійко, устá солодєнькі?»

—»Ой одъ медчку, мій жовнірочку!»

Дівитця хазяїнъ шкарубїною,

Що робить жовнір із господінею;
 Дивитця, дивитця, та все толк'є,
 Та на свою мілу прутти гот'є.
 »Ой тл, мужиче-невірниченьку,
 Да не віриш' моєму білому ліченьку,
 Що невільно ст'ати, пожартувати,
 Молодого жовніра поцілувати!
 Купи, мужиче, ключ-колодочку,
 Зачиний, замикай у комірочку!
 Як схоче жовнір мені любити,
 Б'де твої замки ломити.
*Як нашмар'юся солоніною,
 Віскочу к жовніру шкарубіною!*
 Купи ж, мужиче, срібний дзвіночок,
 Прив'яжи міні до подібочок,
 Да куди я р'ушу, то дзвонити м'шу,
 За твоєю прокляту, мужиче, д'шу.»

Що воно значить оці слова про солоніну? Видно, примха яка-небудь, або-що; тепер про таку примху не чути. Мабуть, воно таку силу міло, як тепер те, що як сліду візьмеш' ись-під парубка, то буде так любить, так любить, так слідом' буде й ходити! Отж іще котишська пісня.

Ой у Києві да на риночку
 Піли Ляхи да горілочку,
 Да піли вони, випивали,
 Из соб'ю Марусеньку підмовляли:
 »Да ходімъ, Марусенько, зъ нами,
 Зъ нами, молодцями!«
 Ой кінетця старенькая мати,
 Ажъ немає Марусеньки в хаті.
 Кінетця до ком'ри,
 Ажъ немає ні Марусеньки, ні худоби.
 »Сини якъ мої молоді!
 Сидлайте коні вороні,
 Да поїдте шляхомъ,
 Да наженіть Марусеньку зъ Ляхомъ!«
 Тільки Марусенька братівъ вздріла,
 Такъ на ніженькахъ изоміла.
 »Да брати жъ мої молоді!
 Да що хочете, те й беріте,
 Тільки мене изъ Ляшенькомъ не губіте!«
 Срібло, з'лато — все забрали,
 Да й Ляшенька зарубали.
 »Теперъ же я не Маруся,
 Да нема жъ мого Ляха чорноуса;
 Теперъ же я не вдовиця, —
 Нема Ляха-чорнобривца...«

V.

У Конотопі народъ знає про Горкушу, Кахінчика, котрі дебуширили въ самому городі и по околії; сі случаї не осталися безъ того, щобъ народъ не виливъ їхъ у пісняхъ; багато такихъ пісень и привістей носитця поміжъ тутешніми людьми.

Мати мой розказувала мені (говоривъ мені одинъ), що у Підлісному розбишака залізнимъ веретеномъ, тимъ що цівкі сучуть, замучивъ жінку, утікъ у Карабутовъ, да тамъ и живъ.

У Конотопському суді е «діло» 1784 року про Горкушу. Виписемо съ того діла допробні речі. Може, вони кому-небудь здадуться.

«А на третій день, съ нихъ Романъ Басенко и Прокопъ Коровченко отлучилися отъ нихъ въ Самаръ, для покупки рыбы, съ которою намѣрены были їхать въ Малороссію для продажи, а особливо въ Лубни, къ женѣ и дѣтямъ онаго Коровченка, кої тамъ домою жили. А на послѣдокъ и они, въ-четирехъ: Горкуша (Семень Ивановъ сынъ), Кравченко, Пикинеръ и Хмѣловскій, поѣхали въ степъ Запорожскій, къ Павель-граду, и, проѣзжая къ Калмусу, проживая по степамъ, провели времени мѣсяца два; а напослѣдокъ приѣхали въ Ахтырку въ день Пресвятыя Троицы. Проѣзжая къ оной степами, и остановился подъ Ахтыркою въ березняку, гдѣ и монастырь, подъ коимъ тогда была ярмонка, и простоявши тамъ дней четыре, на пятый день поѣхали въ Конотонъ, для ограбленія Парпурихи; и, проѣзжая къ оному все степами, остановилися уже за Константиновымъ—къ Смѣлому, на полѣ, въ окопѣ Гусаковомъ, козака смѣлянскаго Гусака, не въ-отдалъ хутора Бардакового, до котораго они и послали Федора Кравченка съ увѣдомленіемъ, что они приѣхали. Почему оный Бардакъ къ нимъ туда въ окопъ и приѣхалъ; и они, напившись съ нимъ горѣлки, ночевали тамо, а между тѣмъ послали Кравченка въ Суховерховку къ Пухлому и Шевченку съ увѣдомленіемъ, что они приѣхали, и ихъ къ себѣ приглашая. Почему они на другой день приѣхали и съ собою привезли тамошняго жителя Максима, а по прозванію не вѣдаеть; а за тѣмъ, согласивши и вхъ, поѣхали къ Конотону черезъ Грузьку и Козацькую, нигдѣ не останавливаясь. Между тѣмъ оный Бардакъ отдалъ его, Горкуши, червонцы на семь-сотъ рублей, у него хранившіеся отъ ограбленія Холодовича. Подѣхавши жъ подъ Конотонъ, остановились при греблѣ Лугинки, и, оставляя онаго Максима при повозкахъ, пошли сами болотомъ отъ Канды-

биной гребли до самого Конотона для осмотра двора оной Пурпурихи, жены тамошняго городничаго Петра Базилевича; и какъ оного дому съ того болота узнать не могли, то и воротились назадъ, и поѣхали въ лѣса, къ Сейму и къ селу Жолдакамъ; и въ близъ лежащихъ тамо лѣсахъ проводили дней съ четыре, по причинѣ великихъ бывшихъ тогда дождей; а на пятый день, оставя возлѣ повозокъ въ бору Пухлаго, сами въ-шести человекъ, съ однимъ ружьемъ, парюю pistolетовъ, сокирою и ратищемъ, на одной пароконной повозкѣ поѣхали въ Конотонъ и, подъѣхавши подъ оный, оставя повозку съ лошадьми въ житахъ, сами все въ-шести пошли въ дворъ къ оной Пурпурихи, и, перелѣзши въ садъ черезъ заборъ, оставили въ саду Максима, а надворъ—Хмеловскаго и Шевченка, а онъ, Гаркуша, съ Кравченкомъ и Пикинеромъ, пошли въ кухню и, повязавши въ оной двоихъ женщинъ и двухъ же мальчиковъ, пошли къ покоямъ, гдѣ на крыльцѣ спали два человекъ козаковъ, отъ коихъ онъ, Гаркуша съ Кравченкомъ, забравши стоявшія два ружья и двѣ сабли и двѣ ладунки, поставили въ-отдалъ, подъ хатю, а ихъ, козаковъ, повязавши ихъ же поясами, отвели въ кухню же; а за тѣмъ и на конюшнѣ троихъ же сторожей, связавши жъ, отвели въ кухню жъ, откуда взявши одного мальчика, пошли въ комнаты, гдѣ дочь оной Пурпурихи дѣвица тогда спала и при ней двѣ дѣвки, и, забравши и ихъ, повели въ кухню невязаныхъ и, заперши въ оной, поставили на караулъ Хмеловскаго и Максима, а сами: онъ, Гаркуша, Кравченко, Шевченко и Пикинеръ, пошли въ комнату къ оной Пурпурихѣ, гдѣ и свѣча еще горѣла, а на кровати лежалъ мужъ ея, Пурпурихой, городничій Базилевичъ, а жена его въ другой комнатѣ спала. И они, вошедши въ хату, сказали ему, городничему: »Здоровъ! чи радъ гостя?« На что онъ городничій сказалъ: »Здрастуйте!« Послѣ чего, сказавши ему, что не до его дѣло касается, то чтобъ онъ лежалъ, сами пошли въ другую комнату къ оной женѣ его, Пурпурихи; которую разбужда и одѣвши въ юпку и надѣвши на голову колпакъ, повели къ оному ея мужу и тамо спросили, гдѣ ея деньги сорокъ тысячъ рублей? Послѣ чего она, отперши одинъ сундукъ, въ которомъ было серебряной посуды весьма много и мѣшокъ серебряныхъ денегъ, объявила имъ, что тутъ-де все ея сокровище. И они, взявши съ оного мѣшокъ серебрянныхъ денегъ, а съ другого сундучка маленькаго—въ трехъ связочкахъ жемчуга, имперіаловъ четыре и сверхъ того мѣлкихъ два мѣшка денегъ, шубу лисью мужеску подъ краснымъ сукномъ, одинъ кусокъ локтей въ четыре парчи, а другой въ такую жъ мѣру бархату зеленого венецкаго, голанскаго и простаго,

всего штукъ съ шесть, но сколько именно котораго шуточокъ, онъ знать не можетъ; ружей двое: одно венецкое, а другое тульское; шаблю подь серебромъ, лошадей трое вороныхъ; да въ городничего сундучокъ собственныхъ его денегъ мѣлкихъ серебрянныхъ сѣмъ рублей. Между тѣмъ Федоръ Кравченю ударилъ оную городничую разовъ съ четыре барбарою, говоря, чтобы она, по постамъ мяса не ѣла. А Никита Пикинеръ, взявши у него тую же барбару, билъ ея же городничую, говоря, чтобы она не понижала своего мужа. А за тѣмъ Кравченко, Хмеловской и Шевченко, забравши вышеписанныя вещи и, сѣвши на тѣ три лошади, поѣхавши впереди къ оставленной у житахъ повозкѣ Максима, поѣхали за нимъ, а онъ, Горкуша съ Пиканеромъ, пошли пѣшіе вслѣдъ же за ними. Пришедши жъ на то мѣсто, гдѣ оставили повозку, такъ какъ и оные Кравченко, Хмеловскій и Шевченко, не застали и оной тамо, ни посланнаго къ ней Максима, то и поѣхали тѣ на лошадяхъ, а онъ Гаркуша съ Пикинеромъ пѣшіе, но все вмѣстѣ къ повозкамъ, оставленнымъ ими въ бору. Идучи жъ туды, нашли на дорогѣ чумаковъ, человекъ зъ десять, но отколь и кто они таковы, не вѣдаетъ, ишовшихъ зъ горѣлкою изъ Глухова; къ которымъ они присовокупясь, пили у нихъ горѣлку и притомъ объявили имъ, что они гайдамаки; и онъ, Семень Горкуша, давалъ имъ деньги мѣдные мѣлкіе пригорщей съ три, и за тѣмъ они, отставши отъ тѣхъ чумаковъ, пошли черезъ греблю городничаго Базилевича, съ краю отъ Конотопа состоящую, и, перейшовши оную, нашли въ лѣсу стоявшихъ Литвиновъ человекъ зъ десять; но кто они таковы, они не спрашивали. Насыпавши имъ съ кашука денегъ мѣлкихъ, скотили съ одной изъ повозокъ бочку съ горѣлкою, объявляя имъ, Литвинамъ, чтобы они ихъ отвезли до ихъ повозокъ; почему оные Литвины на то и согласились, и они, взявши одного съ нихъ на повозку, на которую поскладали все оные вещи и сѣлъ онъ, Горкуша и Пикинеръ, а Литвинъ поганялъ. Поѣхали вмѣстѣ съ тѣми, что и верхомъ, и, отѣхавши отъ ихъ Литовскихъ повозокъ, съ одни гоны, нагналъ ихъ на песку Парпура, но кто онъ, Гаркуша, знать не можетъ, съ однимъ козакомъ, верхами на тѣхъ лошадяхъ, что были въ нихъ повозки, оставленной ими подь городомъ Конотопомъ въ житахъ, и какъ оные его товарищи, что на лошадяхъ, за нимъ, Парпурою, погнались, а онъ, Парпура, съ козакомъ началъ отъ нихъ убѣгать, то лошади ихъ и позбизвали съ себя, съ конъ козакъ ушолъ въ очереть, а Парпуру они поймали и, связавши его жъ поясомъ, посадили къ нему, Горкушѣ, на повозку, и поѣхали трактомъ къ повозкамъ своимъ,

что въ бору, и, ѣдучи туда, настигли на дорогѣ онаго ихъ Максима, къ повозкѣ было отпавленнаго, и заѣхали въ хуторъ Лободинъ, но котораго—онъ знать не можетъ, и, въѣхавши въ дворъ, пострѣчали въ ономъ его жену Лободы, въ которой и начали они требовать подводы; но какъ она начала ихъ бранить, то съ нихъ Кравченко хотѣлъ ея застрѣлить съ ружья, однакъ онъ, Горкуша, до того его, отнявши въ него ружье, не допустилъ. И затѣмъ онъ, Гаркуша, съ Кравченкомъ, оставя прочихъ своихъ товарищей и Парпуру на дворѣ, пошли въ избу къ оному Лободѣ, и какъ тогда Лобода еще спалъ, то они его разбудя, начали у него требовать лошадей. Когда же онъ спросилъ ихъ: «кто ѣдетъ?», то онъ, Гаркуша, отвѣчалъ, что разбойники и что взяли съ собою въ ясырь Парпуру; почему онъ и далъ имъ штофъ водки, трое лошадей верховыхъ и служителя для взятъя у нихъ обратно тѣхъ лошадей, какъ доѣдутъ до своихъ повозокъ, и сверхъ того, взяли они у него двое ружьевъ. Въ ономъ же хуторѣ было людей его, Лободы, по примѣчанію его, Горкуши, человекъ съ шесть и затѣмъ они оттуда все вмѣстѣ верхами—а на повозкѣ ѣхалъ Парпура связанный, Максимъ и Литвинъ—поѣхали; а отѣхавши отъ хутора, только верстовъ три, настигла команда козачья конная человекъ въ пятьдесятъ, и начали по нихъ стрелять съ ружьевъ, при чемъ и онаго ихъ товарища Кравченка застрѣлили, и онъ тамъ же упалъ; а они: Горкуша, Шевченко, Максимъ, Хмеловскій и Пикинеръ ушли къ своимъ повозкамъ, и съ ними Лободинъ служитель съ лошадьми, и застали при оныхъ Пухлаго и повозки свои запряжены, на которыя съ одной выпрягли лошади и оставили порожнюю въ бору, сами поѣхали верхами, а Пухлый на повозкѣ, а Никита Пикинеръ верхомъ отлучился одинъ съ ружьемъ и взятыми якобы имъ тайно отъ нихъ у Базилевича ассигнаціи, коихъ однакожъ онъ, Гаркуша, не видалъ, и Лободиного человека принудили жъ съ собою ѣхать, и поѣхали пуцею, и остановились въ лозѣ, подь селомъ Трибинскаго, гдѣ опять настигла ихъ та жъ команда и отняла у нихъ все лошади, и повозку также, и забрали они всехъ его товарищей, кромѣ его, Горкуши, и все взятое ими у городничаго, а у него, Горкуши, остался только жемчугъ да сабля, которые онъ послѣ оставилъ въ Степана Крамера, жителя села Чертоватаго, что на Кильчинѣ; ибо онъ укрылся въ болотѣ, гдѣ до вечера и сидѣлъ, а въ вечеру, вышедши съ онаго, пошелъ лѣсами и степомъ къ Бардаку, куда на другой день въ ночи и пришелъ, и объявилъ ему о своемъ приключеніи; почему онъ, сожа-

лѣя обѣ немѣ, отдавъ ему, Горкушѣ, всѣ деньги, оставшіяся у него, и отвезъ его на своей подводѣ въ Роменской уѣздъ въ хуторъ, прозываемый Ракова Січъ, куда приѣхавши, онъ его и оставилъ, и продалъ ему лошадь свою, клячъ мастю сивую, за 22 рубля. Онъ же, Горкуша, нанявши тамошняго жителя, ему неизвѣстнаго, и объявивши, что онъ оставшійся отъ своихъ воевъ, на которыхъ онъ рыбу привозилъ, и нанявши его одну лошадь съ повозкою, а свою припрегъ на пристяжку, поѣхавъ съ онимъ жителемъ, въ свободу Бригадировку, положивъ въ повозку свои деньги съ мѣшкомъ.»

Тенеръ послухаймо якъ народъ почитує Горкушу въ своїй пісні:

Да хотівъ Бардакъ, да хотівъ Кіндрать,

Зъ Тараномъ ⁽¹⁾ зрівняття...

Дала жъ ёму вража мати

Зъ Горкушею знатця!

Що въ Бардака у Кіндрата

Весь двіръ на помості,

Наїхали до Бардака

Не веселі гості:

»Здоровъ, Бардакъ, здоровъ, Кіндрате!

Якъ ти поживаєшъ?

Зъ далёкого краю гості,—

Чимъ ти їхъ вітаєшъ?

Ой чи мѣдомъ, ой чи виномъ,

Ой чи горілкою?

Попрощайся, Бардакъ Кіндрате,

Зъ дітками и зъ жінкою!»

—»Отъ вамъ, братця Запорозці,

Грѣшей по коробці,

Та не ведіть ви Бардака,

Въ Конотинъ въ колѣдці!

— —

Позаймали шевці вівці, Неплюєвці коні,

Та вдарились Таранѣнки рукамі обѣ полі.

Пісня, якъ бачите, не доведена до кінця, бо той, хто розказувавъ, не знає далі.

СТЕПАНЪ НІСЬ.

Черніговъ.

Березоль, 1860 року.

(1) Таранъ — сотникъ смілянський (Лубенського полку).

СКАЖІТЬ МІНІ, ДОБРІ ЛЮДЕ.

Скажіть міні, добрі люде,

Въ ко́го я вроділась:

Що на світі жи́ла ма́ло,

А вже й зажури́лась.

Чи вийду я у садочо́к, —

Ва́женько взди́хаю;

Чи співа́ла бь, чи ле́тила бь —

И са́ма не зна́ю.

Чи вийду я до річе́ньки, —

Изнóвъ зажу́рюся.

Все дивлю́ся въ степь ши́рокий,

Та й не нади́влюся.

За фі́лею фі́ля дру́га

Шу́мить и же́нєтця,

А у ме́не ду́ша ту́жить,

И се́рденько бьє́тця.

Місяць я́сний зь зіро́нька́ми

Ті́хо розмовля́є;

А у ме́не молодóї

Розмо́ви нема́є.

Скажіть міні, добрі люде,

Що́ міні ро́бити:

Ой якъ міні на сі́мь сві́ті

Безъ коха́ння жи́ти?

Ко́ли бь міні да́ли крі́ла,

То я бь по́леті́ла,

Голу́бкою на ру́ченьку

Миле́нькому бь сі́ла.

Отто́ді бь я, до́брі лю́де,

Васъ би не пи́тала;

Жи́ла бь со́бі, співа́ючи,

И го́ря бь не зна́ла!

Л. Глі́бовъ.

ВИГОВЩИНА. (*)

I.

Поховали Богдана Хмельницького, и нещаслива заздрость уряду гетьманського заразъ почала ёго порядокъ по-своёму перероблювати. Не одинъ зъ старшихъ генеральнихъ до гетманування квапився, тільки боявся явне съ тимъ одкритися. Тимъ-то, по́тай ради козацької, хитрі лю́де на́мовили молодого Хмельниченка, щобъ не брався до старшинування надъ поважними полковниками, бо вони того не стерплять и віку ёму вкоротять весёлого. Учинили жъ вони ніби раду и, зібравши собі зичливыхъ козаківъ у двіръ до Хмельницького, ворота замкну́ли и більшъ нікого не пуска́ли. Війшовъ Юра́сь Хмельниченко зъ світлици на тую раду; дякуе козака́мъ за уря́дъ гетьманства и молоді літа свої прекладає, що не ёму такими спра́вами великими керувати и сівими полковниками, лицаря́ми сла́вними, правити; булаву́, бунчу́къ и всі клейно́ди гетьманські на стілець покладає, нязько вклоня́ється и оді́ходить у буди́нокъ. Зумі́лося коза́цтво про́сте, побачивши такє й почу́вши, бо тільки самі полковники таємни́цю зна́ли; и до́вго та булава́ въ тій раді на сті́льці лежа́ла. Старшина́ черезъ осау́лівъ не разъ и не два оклика́ла військо, яка́ бъ була ёго во́ля, ко́му ту булаву́ до рукъ узя́ти. Війско бажа́є, щобъ

(*) Поміщаємъ эту статью вмѣсто литературнаго извѣстія о продолженіи полезнаго труда П. А. Кулиша по предмету общедоступной исторіи Украины. Въ настоящее время подобный трудъ, представляющій, кромѣ историческаго содержанія, образецъ литературной обработки народнаго языка, долженъ стоять наравнѣ съ высокими творческими произведеніями.

тільки та була слава, що Хмельницький гетманує, а нехай би його поради всіма речами до повного його зросту справували. Тоді вже Хмельниченка козаки в раду з світлиці силоміць вивели и булаву при собі держати упросили, а як у військо йти, то щоб тоді з своїх рук Вигівському давав, а вернувшись из походу, знов щоб йому Вигівський вертав гетьманські клейноди. Се вже приятелі Вигівського простих козаків так наладили, а до того ще усовітували, щоб Вигівський, маючи в себе булаву, *гетьманомъ на той часъ* на листах писався. Взявши ж Вигівський булаву, вже її молодому Хмельниченку не вертав; він його до Києва у науку впровадив, а сам гетьманство опанував уже безпечно. Не міслив Вигівський Москві голдувати; міслив він річ посполиту Польску козаками підперти и Україну на рівному праві з усіма воеводствами поставити. Були в старого Хмельницького великі скроби в землі заховані. Він ті скроби з землі добуває и до війни, потай царя, готує. А тим часом цареві листівне радить, щоб він сілою короля Яна Казимира змінив своє королівство за Московським царем на вільному сеймі ствердити, и тою порадою царські очі од України одвертає. Цар же думає, що Вигівський йому на поміч против Ляхів готує, аж тут Пушкарь Полтавський до його піше, що вже в Вигівського з Ляхами положено и військо чужоземне вже грішми Хмельницького понаймано, щоб на Москву разом из Ляхами несподівано вдарити. Одним же ухом цар Вигівського слухає, а друге Пушкарєнкові настиляє и сам не знає, кому з них віри нати. Він свого боярина Богдана Хитрого на Україну в Переяслав посилає, а Вигівський собі туди ж притяг сь Чигриня з старшиною, п лєстївнїмї словамї и подарункамї великимї боярина Хитрого до себе прихляє. Той йому на раді булаву од царя и грамоту на гетьманство подає, и вже почав Вигівський вповні гетьманом писатись.

II.

Рада ж була в Переяславі з самої старшини козацької, без чєрнї вїйськової, и Пушкарь полковник на раду не приїхав. То прості козаки з сотниками не вважають Вигівського

за зуполного гетьмана, а Пушкаръ ёго пройдісвітомъ на всю Україну оглашає и всю чернь військову городову до ради генеральної зъ черню низовою заохочує, підмоги противъ ворага отчизного и похлібці Лядського зъ Запоріжжя просить — и допевняється. Ще жъ Низове військо зъ Запоріжжя не вигреблося и зъ городовимъ військомъ до-купи и до ради генеральної не знялося, ще тільки шістьсотъ добрихъ молодцівъ на підмогу Пушкарєві въ Полтаву прийшло, а тамъ уже ханъ у Кримъ послаамъ Вигівського обітницю чинить, що на ёго призівъ зо всіма крилатими ордами на Україні ставатиме. Се жъ уже другі послі мусивъ Вигівський до хана виправити, бо первихъ Запорізці переняли, у Дніпрі потопили, листі Вигівського зліпали и до царя послали, та ще й приписавъ кошівий отаманъ Барабашенко, що ти, царю, не здієшъ на Україні городів козацтво підъ своєю рукою вдержати, а зроби ти гетьманщину за Порогами та менє вчини гетьманомъ, а городи всі у поспільство повертай. Така-то була заздрість у Низовцівъ на старшину городову и на розкішне городів козацтво; такъ-то вони звикли городицямъ яму копати, и коли не царєві на старшину наговорювати, то військову й сільську чернь бунтувати. Убезпечивши себе съ Кримъ, Вигівський ще усьловується безъ кривавихъ бучъ на Україні загетьманити. Вбачаючи військової черні до себе незичливість, а прихильність до Пушкаря, вінъ чєсти ёго й слави не упосліждає, листі ёму лагідні й ласкаві пише, виступокъ ёго перший прощаючи и до приязні й згоди ёго якъ собі нахилиючи, що незгода и неприязнь спільнєму добру Українському зашкодять, а ворогамъ сили надъ козаками прибавлять. А Пушкаръ, яко простота, на ті листі гіркимъ словомъ Вигівському дорєкає, Ляхомъ Вигівського, зъ віду и зъ діл ёго, лає. Тоді Вигівський, не доймаючи віри козакамъ Українськимъ, виправивъ до Полтави полкъ Сєрбської компанії своєї грошової, щобъ Пушкаря взяти и до ёго припровадити. Та жъ Сєрбська компанія, не дійшовши до Полтави, підъ Диканькою коло Будищъ, противъ Жукowego Байраку, обідати въ полі заходилась, а тутъ козаки Пушкарєнки зъ Січовими братчиками на її налітають, сичуть, рубають, якъ поліву розметають. То перше правий Дніпровий бєрегъ Чигиринський найбільшъ огнемъ воєннимъ палає и кровью обливаєся, а се вже починаєтця звєда на лівому бєрезі, на нашій

*

Полтавській Україні, та не зъ Ляхами, не зъ жовнірами, не зъ отчизними ворогами, а міжъ самими вже козаками, міщанами й селянами. Іще жъ по Вкраїні білили скрізь костяки Лядські, Татарські, козацькі; іще очі въ матірокъ по синахъ, у женъ по мужахъ одъ слізъ не пообсихали, а вже козаки зновъ почали одъ Пушкаря й Вигівського трупомъ падати. Пушкаръ бо, сподіваючись на себе одъ Вигівського великої помсти, військову чернь зъ України до себе скликає, волоцюгъ, дейнекъ, винниківъ, броварниківъ, пастухівъ и наймитівъ людськихъ на козаківъ значнихъ заохоче и, назвавши їхъ усіхъ дейнеками, величєнний полкъ зъ нихъ утворює. Зъ рогатинами, косами й киями хіжа голота кругъ Пушкаря у Полтаві стовпилась, а багато й по іншихъ городяхъ за Пушкаря обізвалося и въ сотні купились. Хочъ же й мало міжъ тими дейнеками було лоду оружного (найбільшъ съ коляками та косами збігались), та запєклимъ и мстивимъ серцемъ вони лейстрєвому козацтву, а найбільшъ старшині, не маліі тревєги завдавали.

III.

Отъ же гетьманъ Вигівський собою не вєнтпить. Вінъ піхоту Німецьку коло свого боку має и Орді дєсятъ тїсячъ коней съ Криму викликає. Перейшовъ Дніпро передъ Вознесєннямъ, рүшивъ на Пушкаря до Полтави, и полковникамъ сєгобєчнімъ звелївъ до себе съ потугами прибувати. И полковники, всєди по городяхъ съ Пушкарївцями справившись и голоту потлумивши, до боку свого гетьмана сходились. Оцє жъ ужє до Сокєліхъ байраківъ Вигівський съ полковниками своїми прибуває, Орду про запасъ коло байраківъ кїдає, а далі на долині Полүзоръ два полки Німецької затяжної піхоти Хмельницького станєвить, а самъ зъ обєзомъ до Полтави рүшивъ и втаборився міжъ Жуками и Рицями, на горі, підъ Полтавою. Ще жъ Вигівський хїтримъ розумомъ роскидає, корєтку весняну нічъ у полі почує, на Пушкаря вдарити наміряючись, а съ Полтави Пушкарївці густими лавами двїнули, до табору єго на схєді сонця гүчно припали, військо стрївожили. Тутъ Січєві молодці вїхромъ налітали и въ таборъ повєкакували; а дейнеки Вигівцїв киями съ табору вїперли и заразъ на горільчанихъ кұфахъ гуляти засїли,

а козаки зъ Запорозцями кинулись Вигівського вози зъ салами, съ пшонами, съ запасною зброєю й одіжею жакувати. Вони жъ тутъ пораютця и въ таборі бенкетують, а Вигівський, справившись и вхопивши Ордū та Німецьку піхоту свою, несподівано на нихъ ударивъ. Тоді дейнеки, на Німцівъ зъ дубінами великою кўпою кинувшись, заразъ Німцівъ зломіли, погна́ли и на-вікъ осоромили; а Вигівський тимъ часомъ съ Татарами й козацтвомъ на безпечнихъ Пушкарівцівъ добре насивъ и до справи прийти їмъ не дававъ. Білися жъ Пушкарівці завзято; пало трупомъ козацтва не мало зъ обо́хъ бо́ківъ, ажъ тутъ коза́къ до Вигівського на́мету приска́кує и вже го́лову Пушка́реву на спису́ показує. Тоді Січові братчики вте́комъ зара́зъ ру́шили и до Січи мави́вцемъ чимчикува́ли. А Вигівський Пушкарівцівъ до́кінчавъ, безъ оща́дку рубавъ и на всі сто́рони, якъ ота́ру, роспу́дивъ. Тоді вже до Полта́ви двину́въ и зара́зъ її огне́мъ приві́тавъ, коза́цькі й ми́щанські дво́ри пожакува́в, и, посто́явши днівъ зо́ два, до Чигринá верну́вся, се́гобочні полкі́ по до́мівкахъ пороспу́скавши и до но́вої во́йни яко́ись гото́витися їмъ запові́давши. Яка́ жъ се но́ва бу́ла въ ёго ви́йня на думці? Се вже вінъ Пушка́ря зломі́вши и Запорозцямъ но́са вте́рши, задю́мавъ одъ ца́ря одірва́тися. Не зна́ли жъ того́ ёго́ ўмислу ще й полко́вники всі, бо пота́ємне Вигівський, черезъ прихильнихъ собі люде́й, зъ Ордо́ю змовився; а хочъ прися́гу на брата́рство старшина́ генерáльна Орді́ викона́ла и одъ Орді́ тако́ї жъ прися́ги допе́внилася, та вва́жали, що то́ для впоко́ю Украї́нського ро́битця. Тільки чернь во́йсько́ва на Вигівського ми́ркала, та сотники́ за че́рню ру́ку тягну́ли, ёго́ таємни́ць домисля́лися и пого́лосу́ вже такū по Вкра́їні пуска́ли, що хо́че Вигівський Москву́ воюва́ти.

IV.

Справді притя́гъ Вигівський въ-осені́ 1658 ро́ку зъ вели́кими поту́гами на сей бі́къ Дні́пра, щобъ и ви́порядкува́ти ёго́, и супроти́внихъ собі люде́й до оста́нку ви́тлумити. Ніхто́ не зва́живсь проти́въ ёго́ зве́рхности озва́тися, а кото́рі вте́комъ пішли́ за гра́ницю у Моско́вські́ городі́, и за т́ими Вигівський во́йскомъ свої́мъ ганя́въ, а по́слі въ Га́дячі осі́вся и ра́ду вели́ку зъ стар-

шиною радівъ. Вбачала ёго старшина, що чернь війскова й сільська важкимъ дѣхомъ на козаківъ значнихъ и людѣй заможныхъ дѣше, — тії, що козаки зъ войни нерівно покористувались, а сі, що въ реєстръ їхъ не повписувано, — отъ и вигукували по шинкахъ незвичайні на козаківъ значнихъ речі и завидливимъ окомъ на займанщини людѣй заможнихъ поглядували. Отожъ и дейнеки ті съ такихъ людѣй сердитихъ, то зъ опіякъ и голь-тяпакъ завзітихъ позбірались, що насілу статечні козаки їхъ розгроміли и по всій Україні распудили. Хочъ же й ущухнули Пушкарівці, вбачаючи за Вигівськимъ потуги великі, а про-тѣ Вигівці думали й гадали, якъ себе на-дальшъ забезпечити. Отъ и надумались, щобъ ужé зъ України вчинити особну річъ посполиту зъ своєю шляхтою, маршálками и всякими дигнітарями, на-взірѣ Литовського князтва, и до речі посполитої Польскої новими пактами примкнути. Мабуть, ся думка давно вже въ голові въ Вигівського кублилась, та не знавъ вінъ, до чо́го ще дійдетця; тимъ за живота Хмельницького передъ царськими боярами лисцею звивався и самъ на боярство й вóтчини Московські въ царя квáпився, и колибъ на Вкраїні ёму не повелось, то до царя бъ зъ родичами й приятелями на даровий хлѣбъ одѣхавъ. Якъ же побачивъ, що старшина козацька шляхецьку націю на Вкраїні завести рада и головою своєю ёго до того дѣла вважає, вінъ тоді царя тільки лудою лудивъ, щобъ панове Ляхі ласку царську збоку вбачали, бо ка́жуть: *іарна дівка засва-тана*, такъ ужé щобъ, які вінъ схоче, права ёму поступили. Такъ же й сталося теперъ, бо король, запобігаючи, щобъ царь Московський на всі вольности козацькі не згодівся, приславъ у Га́дячъ до Вигівського покiрливi послі, а съ тими вже послами старшина козацька такі пункти у Га́дячі написала: щобъ унії міжъ двома вірами посередині не було, а нехай якої хто хоче віри держитця, чи Римської, чи Грецької; щобъ митрополіть Київський зъ чотирьма владіками своїми мавъ місце въ сенаті Польскому; щобъ гетьманъ мавъ найвищу звѣрхність у війсковихъ и въ зѣмськихъ речахъ по Вкраїні, и щобъ ужé самъ бувъ воїводою Київськимъ; щобъ війська козацького було ші́десять тисячъ; щобъ ма́ла Україна свої трибуна́ли, акаде́мії, нау́ки, архі́ви и друка́рні, а панамъ короннимъ у всі ті справи не втру́чатися; щобъ усі подáтки йшли въ скарбъ Український, а не

въ коронний; щобъ сто осібъ зъ гетьманського реймѣнту король зразу нобилітувавъ на шляхѣцтво, а потімъ щобъ на всякому сѣймі стільки жъ, кого гетьманъ вибере, до шляхѣцтва приймавъ; щобъ королівське військо, якѣ въ погребізнѣ на Україну прийде, було підъ гетьманською зверхністю; щобъ на заплату козацькому війську ковати на Україні козацьку монету; щобъ воювати Москвѣ вкупі съ Поляками було до вподоби козакамъ оставлено, а якъ не схочуть воювати, то нехай Польша сама зъ Москвою розправляєтця; якъ же нападе на козаківъ Москва, то щобъ король зразу їмъ давъ підмогу.

V.

Впокоївши сегобѣчню Україну и Гадяцькими тайними пунктами себе вбезпечивши, вернувся Виговський до Чигиринѣ и полкѣ свої по домівкахъ пороспускавъ, а самъ уже съ Польскими комисарями то про добра церковні и свіцькі, котрі підъ часъ війни позахоплювано, розбѣравъ, що кому й якъ вернути, то вольні по-давньому торгѣ Дніпромъ и Чорнимъ моремъ обраховувавъ, то про суди, академії, друки зъ людьми письменними радився. Вінъ-то небораць певну надію собі мавъ, що Україною якъ хотѣ теперъ поверне и нову шляхѣцьку націю зъ неї вчинить, бо вже й на сѣймі горді пані коронні міжъ собою рахували, що козакѣ не золотомъ и поклонами, а хоробримъ серцемъ и шаблею добули собі того гонору и шляхѣцтва, бо й Македонці, мовлявъ, були спершу завзятыми розбишаками, и Римляне съ чабанівъ и бурлакъ повстали. А тимъ часомъ діло Виговського безъ народної вподоби зроблене, потай громади и всѣго Низового війська Запорозького роспоряжене, слідомъ за Виговськимъ рвалося, рупилося и передъ вести йому въ отчизні нашої не давало. Гадяцькі пункти зразу дейнецькі пронози проніохали и Москві обвістили. Стрівожилась Москва, и зразу двинула князя Ромодановського зъ війскомъ — Виговського діло на Україні псувати. Оглашає князь Ромоданъ на Україні Виговського недоляшкомъ, — унією, державцями, жовнірами народъ полохає. Зразу и почали нові дейнеки до його боку горнутись и вкупі зъ його Москалями двори и всякі добра значнихъ козаківъ жакувати. Перейшовъ князь Ромоданъ річку Пселъ, тягнучи одъ Московського Білгорода, вда-

ривъ на Миргородъ несподівано; всіхъ Миргородянъ зрабувала ёго орда до нитки. Одъ Миргорода до Лубенъ дейнецька зграя зъ Москалями Ромодановими простувала. Почули Лубенські козаки, які гості хочуть до нихъ завітати, — заразъ усё своє добро почали на вози ристувати, худобу, коней зъ Засулля въ таборъ зганяти и, хто бувъ заможніший и до Вигівського прихильний, всі зъ Лубенъ якъ мога повихоплювались и по дикихъ просторахъ Українськихъ порозволікалися, самé убожество въ Лубняхъ покинувши. Купа жъ козацтва грошовитого, що ще зъ Пилівської здобичи скарби въ себе мала, вимурувала собі підъ сою завірюху скарбовню въ монастирському винограді за Лубнями и тамъ своє срібло, злото и коштовну одёжу у мурі замурувало. Насунувъ Ромоданъ на Лубні — пусто въ Лубняхъ, нічого жакувати. Вінъ місто випаливъ дощенту, тільки одну церкву Трійцю покинувъ, а тутъ ёму про монастирські скарби доісесено, що ченці Лубенське добро въ себе переховують. Кинулись туди хіжї дейнеки зъ Москалями, весь монастирь розжакували, а замуrowаний скарбъ у винограді знайшли, за малимъ и саму церкву велику не обібрано, та вже самъ Ромоданъ спинивъ и своє драпіжне військо одъ рабунку одвернувъ.

VI.

Тимъ часомъ козацькі полковники: Гуляницький Ніженський, Петро Дорошенко Прилۇцький, Онїкий Сіличъ Червігівський, скупили своє військо, людей статечнихъ, заможнихъ и до Вигівського прихильнихъ, почали рабункамъ Ромодановимъ запобігати, городи й села одъ ёго одбивати. А все жъ увалився Ромоданъ у Пирятинъ и, стоячи въ Пирятині, посилавъ свої загони по іншихъ городахъ и селахъ добра людей заможнихъ пустошити. Побили бъ самого Ромодана козацькі полковники хутко, та знавъ Ромоданъ, якъ їхъ посередъ рідного їхъ краю притиснути: вінъ усю чернь, усі злидні, увесь голодний и завзятий людъ противъ люду значного и багатого піднявъ, та ще й слобідськихъ козаківъ, що ще за Хмельницького зъ України посхóдили и вже ніби на чужу землю на неї поглядали, и тихъ вінъ до спільної роботи закликавъ, и ті помагали жерстокимъ и злидіннимъ дейнекамъ села и хутори шарпати и въ нівець обертати;

а далі й самъ, надпалівши Пирятину и по-Татарській обідравши, на Гуляницького и на інших полковників рúшивъ, та нічого ёго війську, яко праведно козацькому, хорóброму и исправному, не вдíявъ. Тимъ часомъ коло ёго бóку зібралоя зъ різнихъ полківъ війскової чёрні вкупі зъ дейнеками тисячъ до пяти, чи й більшъ. Бáчить Ромоданъ, що Вигóвці дóбре на своїхъ мíсляхъ упи́лися, надúмавъ хочъ по Дніпрó Україну одъ Пóльщи одірвати и осóбного гетьмана надъ сёгобóчнёю Україною огласíti. Козакí й дейнеки на те згодíлися, абí одъ Вигóвського вíкрутитись и одъ кáри за свої розбишацькí похóди заховáтися підъ нóве гетьманство. Отъ и настановíли змíждо сéбе гетьмана значного товарища війскового Иváна Безпáлого, підъ Вáрвою, въ Пили́півку 1638 рóку. Тимъ часомъ Вигóвський по той бíкъ Дніпра съ княземъ Шеремéтомъ завíвся, бо Шеремéтъ, прихавши на воівóдство въ Кíївъ, почáвъ по Москóвськимъ звичáямъ речáми керувáти, скáрбу мíського допíтуватись и одъ сéбе мёншихъ воівóдъ зъ ору́жнимъ людомъ по іншихъ городáхъ для грошовóго зóбру розсилáти. Вигóвський підступíвъ підъ Кíївъ и бíйкú немалú зъ Шеремéтомъ звíвъ; а далі зýхались, помирíлись и до царя посланцівъ своїхъ послали. Вигóвський пославъ одъ сéбе Білоцерківського полковника Кравчénка, що вінъ не прóтивъ царськóй звérхности во́є, а тільки своєво́лю гу́льтяйську по Вкраíні ускормíє и на тихъ війскомъ б́є, хто т́ю своєво́лю піддérжує. »Не на те ми«, кáже, »царéві присягáли, щóбъ у своїхъ мужиківъ підъ нево́лею б́ути и щóбъ насъ нáші мужикí за шийкú водíли: ми д́умали, що намъ во́ля б́льша одъ давнёй б́де, а тепérъ« кáже, »воівóди Москóвські, піддérжуючи своєво́лю, по Вкраíні великі б́учí счиняють.«

VII.

Тамъ же въ Москві Кравчénко царський гнíвъ митигу́є, щóбъ не посилáвъ царь б́льшихъ потúгъ на Вкраíну, а тутъ Вигóвський, одíю мáючи въ мíсляхъ, посилáє сво́му приятелéві Гуляницькому въ пóмíчъ наказнóго свóго гетьмана Скоробагáтенка зъ задніпрáньськими трёмá полкáми, а зъ нимъ Полякá Грúшу зъ грошовíми Пóльськими корогвáми, та ще й Ордí тисячей скíльки.

Самъ же за Дніпро́мъ своє діло робить и ще більшихъ потугъ съ Кри́му наджидає. Кі́нувся князь Ромоданъ до го́рода Лохви́ці вті́кати, а Виговща́не зъ Ордо́ю є́го гна́ти, рубати, у поло́нь ору́жний лю́дь є́го бра́ти. Не вде́ржавсь би и въ Лохви́ці, та зайшла́ чу́тка, що зъ Моско́вської землі є́му на підмо́гу ще три воіво́ди зъ ра́тими ви́слано, а тутъ и Запо́розці, не люблячи Виго́вського, цілимъ полко́мъ помага́ти дейне́камъ причва́ляли, а тутъ ще де-які недобитки Полта́вці, Пушка́реви прия́телі, значні коза́кі, завихри́лись и скрі́зь по Вкраї́ні про́сте коза́цтво на Виго́вського підні́мали. Добува́въ Виго́вський Лохви́ці до́вго, тісно сиді́въ Ромоданъ у голо́дному го́роді. Бі́лись Виговща́не й підъ Ромио́мъ, де зімува́въ Безпа́лий, добува́ли й Зи́нькова, де Запо́розці зъ голо́тою засі́ли, та вся та війна́ на самі́хъ се́лахъ та го́родахъ Украї́нських око́шилася: пе́рше бо і́хъ Моска́лі зъ дейне́ками пусто́шили, а по́слі Тата́ре та Виго́вського жолні́ре рабува́ли и на Виговща́нъ въ убо́гихъ лю́дяхъ се́рце роздра́жнювали. »Се все старшина́ лі́хо ко́їть и но́ву войну́ піді́ймає«, коза́кі-чернь вкúпи зъ селя́нами й міща́нами, набра́вшись бі́ди, гукáли. »Коли́бъ і́хъ царські́ ра́тні лю́де де-небу́дь засту́кали, то ми бъ і́хъ самі́ перевязáли и цареві́ въ ру́ки ві́дали!« Оце́ жъ и въ полка́хъ Виго́вського сторо́ні коза́кі по свої́хъ двора́хъ одъ військóвої слúжби ту́лялись, а старшина́ нево́лею коза́ківъ у полкі́ виганя́ли, а хто, мо́влявъ, бу́де измі́нникъ и въ полкі́ не пі́де, у тихъ жи́во́къ и ді́тей позабі́рають и Орді́ попрóдають. Оце́ же се́го-бо́чня Полта́вська Вкраї́на на дві́ сто́роні розпо́далась: одна́ сто́рона — коза́кі вбо́гі, зъ недобитками значні́ми Пушка́рівцями то зъ бра́тчиками Запо́розцями до Москві́ нахили́лась, а дру́га, багати́рі, на шля́хту закандзю́бившись, до По́льщи, на но́вихъ та́ємнихъ па́ктахъ, верну́тися надума́лась. Отъ же даремне Виго́вський, пі́сля во́єнного ро́зруху, поста́вити на но́ги старосві́тську Украї́ну силкува́вся, даремне дума́въ коза́ківъ про́стихъ ша́блею до зго́ди зъ Ляха́ми и недоля́шками нахили́ти и всю Вкраї́ну на взі́ръ Корóнної и Ля́твеської ре́чи посполи́тої впорядкува́ти. Прóсті бо лю́де, селя́не й коза́кі-чернь, Ляхі́въ жаха́лися, не ня́лі Ля́дському брата́рству ві́ри, а старшині́ коза́цької не люби́ли; Запо́розці жъ, бачивши є́го панібра́тство съ ха́номъ, давно́ вже на є́го реме́ствува́ли: не ході́вши бо мо́ремъ и по́лемъ на Тата́ръ, імъ нічимъ бу́ло про́питува́тись, а на самі́й рі́бі та на полюва́нні військóвому

людові не всидіти; тимъ вони й дейнєкъ підпірали п голоту на Виговського підіймали, щобъ ёго стóрону, людей замóжнихъ, зъ маєтківъ віругувати п їхъ надбаннямъ поживітися. Зъ сёго часу починаєтця довга незгода міжъ людми вбóгими п козаками значними на Вкраїні, ажъ поки вся Вкраїна обнищала п великі скáрби, що на війні козаки въ Ляхівъ поздобували, по чужіхъ скриняхъ та кишéняхъ ростекліся, а козаки значні тільки вже зéмлі собі позахóплювали, одінъ одного потісняючи п съ тихъ зéмель почали зновъ багатіти. На провесні 1659 року почавъ зновъ Виговський сёгобóчию Вкраїну до себе еднати, п вже на-прямоту Скоробагáтенка зъ универсалами своїми розсилає, щобъ усі становились одностáйно противъ Москóвського війська, бо, ка́же, царські комисáрі ще за Хмельницького договорились пзъ панáми Ляхáми, щобъ царéві, якъ умре корóль, назвáтись королёмъ Польськимъ, а за те панáмъ Ляхáмъ ору́дувати якъ хотá Україною. »Тимъ-то«, ка́же, »ми зъ старшиною розсудили лóчче доброхіть прихилитись до Польщи на правахъ вóльного народу, нїжъ мáтиму насъ отдавати Ляхáмъ царь Москóвський, мовъ своé надбáне.«

VIII.

Тимъ часомъ прихильні до Виговського полковники: Дорошénко Прилуцький ставъ у гóроді Срібному, а Гуляницький Ніженський у гóроді Ковотопі, щобъ ужé більшъ підмóги князеві Ромодáну зъ гóродівъ Москóвськихъ не допускáти. Справді рúшила нóва царська рáть одъ Путівля, а чолóмъ її бувъ князь Олексій Трубецький. Прочúвши царь, що Ляхи дóбре підъ Виговського підмóщуютьця, наказáвъ Трубецькóму, щобъ, не завóдячи бóю зъ Виговськимъ, потаёмне зъ нимъ з́їхався п нові права ёму посту́півъ: нехáй берé собі, опрічъ гетьмáнства, воівóдство Кіевске; рóдичівъ ёго й приятелівъ дóбре вгонóбити, а колі узнéтця, то п съ Кіева Москóвську залóгу зъ воівóдою вівести, тільки вже нехáй Ордú до Криму одсилає п більше зъ нею не брáтаєтця. Такъ-то въ Москві здавáлось царській дúмі лéгко бу́ло Виговського стóрону одъ Ляхівъ одманіти. А тутъ ужé нава́жилась старшина до ногі Москвú в́їбити. Почúвши, чимъ воно па́хне, князь Трубецький, ставши на Сýлі въ Костянтинові, стягну́въ до себе Москóвськихъ воівóдъ зъ Лóхвиці, а Безпáлого зъ

Роме́нъ, и о́це вже, а́преля 19-го, до Коно́топа підступа́є. Самъ же Трубецький зъ Ромода́номъ Гуляни́цького въ Коно́топі обляга́ють, а на Дороше́нка підъ Срі́бне кня́зя Пожа́рського ви́правляють. Пожа́рський Дороше́нка зъ Срі́бного ві́ругувавъ, и Срі́бне, за прихильно́сть до Ви́гівського, ві́різавъ и сплі́ндрувавъ дощевту; а Трубецький зъ Ромода́номъ одъ проводи́ні неді́лі ажъ до Петра́ держа́въ Гуляни́цького въ обложі́нню, нічо́го ё́му въ Коно́топі не вді́явши. Бу́ло въ Гуляни́цького тільки́ півъ-третя́ тисячи́ війська, та все то бу́ли бувальці́, що й підъ Берестече́комъ Пляшову́ вмі́ли загати́ти, и на Дрижи́полі́ здо́лили одъ Ляхівъ и Тата́ръ изза́ ме́рзлого тру́пу одбива́тись. Ані́ щоденні́ при́ступи, ані́ підко́пи, ані́ бо́мби й гра́нати коза́ківъ не ля́кали. Коза́ки до́бре зъ самопа́лівъ стрі́ляли, руко́пашъ га́рно Трубеща́нъ, Ромода́нцівъ и Безпа́льцівъ сі́кли й руба́ли, зъ гарма́тъ гарма́ти підбива́ли и кругъ́ свого ва́лу ба́гато війська Моско́вського тру́помъ положи́ли. Якъ же взяли́ся Моска́лі ва́ль передъ собо́ю гна́ти, щобъ кругомъ́ Коно́топа глибо́кий рі́въ земле́ю засі́пати, тоді́ обложі́нці ви́лазками і́хъ до́бре одбива́ли, ту зе́млю въ Коно́топъ носі́ли и со́бі ва́ль прибі́льшували. Вою́ють Моска́лі тутъ безпе́чне, Гуляни́цького добува́ючи, а на нихъ Ви́гівський съ по́тугами По́льськими й Тата́рськими знепа́цька насту́пає. На́дблизивши́ся Ви́гівський до Коно́топу, не всі́ма по́тугами ра́зомъ на кня́зя Трубецько́го и коза́ківъ Безпа́лого вда́ривъ: вінъ ха́на Кримського́ про за́пасъ за рі́чкою Сосні́вкою у за́хисті́ поста́вивъ, а самъ на безпе́чнихъ Моска́лівъ и дейне́къ рíнувся и за́разъ ко́ні въ нихъ оді́гнавъ, а по́тімъ са́михъ розгроми́въ, роспу́дивъ и тру́помъ Моско́вськимъ и дейне́цькимъ по́ле одъ села́ Сосні́вки до Коно́топа всла́въ; тільки́ те́мна ні́чъ Моска́лівъ и Безпа́ловцівъ одъ Ви́говща́нъ закри́ла. Въ-но́чі Моска́лі попра́вилися, у оди́нь та́боръ пі́йшлися, ва́ломъ обсе́палися, гарма́тами обриштува́лися. Все вони́ дума́ли, що въ Ви́гівського́ невели́ка задні́прянська́ сі́ла и на сто́ тисячъ свого́ війська́ впова́ли. Ране́нько 28 ю́ля вони́ кня́зя Пожа́рського́ зъ зна́тними по́тугами на Ви́гівського́ ви́правили. Ві́хромъ налеті́въ на Ви́говща́нъ Пожа́рський, и за́разъ Ви́говща́не наза́дъ пода́лися. Же́ й за рі́чку Сосні́вку Пожа́рський і́хъ перега́няє, же́ й язи́ка доста́є кня́зь Пожа́рський. »Не вга́няйся, кня́же, за Ви́гівськимъ«, ё́му ка́жуть: »у Ви́гівського́ Тата́ре сто́ять у заса́дці!« — »Дава́й сю́ди Тата́рь!« кри́кне

Пожарський: »всіх їх сяких-такіх синів вірубаємо й викопимо!« та й по-Московській ще загнувъ. Ажъ тутъ, якъ вихоръ, налетіли на ёго Татаре й козаки-Чигиринці зъ засадки. За малу годину вже поле трупомъ укрите, и річка Сосівка Московськими головами загачена. Самого Пожарського живцемъ ухопили и передъ хана привели. Вінъ и тутъ лається и въ вічі ханові плює. Махнувъ рукою ханъ — покотилась Пожарського голова вихвата. Тоді всі Виговщане и Ордінці зъ веселимъ духомъ наступили на Ромодана и Безпалого. Не десять же, та й не двадцять тисячъ Московського війська лягло тоді підъ Конотопомъ. Тягнучи воеводи втекомъ за Московську границу до Путівля, разъ-по-разъ въ полі отаборювались и валою обсадили, ажъ поки віругувавши їхъ зъ України, переставъ Виговський гнати. Тоді вже тільки Татарва осинимъ роємъ навкруги того війська Московського увивалась и, догнавши ёго до Путівля, довго ще по Московськихъ селахъ гасувала и людей у неволю ханала.

IX.

Отъ же даремне пролилась и Московська кровъ на Україні. Наше козацтво само по собі важкимъ ярмомъ на шії въ міщанъ и въ поспільства лежало. По городахъ на Україні козаки охочі, гайдамаки, затишці, колі, левенці, дейнеки, чи якъ тамъ вони ще звались, на козаківъ реєстровихъ важкимъ духомъ діхали, а въ поляхъ на Запоріжжі Низове військо тільки себе праведними козаками и лицарями вважало, само себе »коренемъ и твердиною чести и вікономної слави всього товариства воєнного Українського« величало, и мислі почало вже на те хилити, щобъ царь Московський усі козацькі села на Україні повернувъ у мушкетство, а тільки на Запоріжжі козацьке гетьманство собі вчинивъ. Тимъ вонъ зъ самого початку посланцівъ Виговського до хана Кримського, перенявши на Дніпрі, потопило, а листи ёго до царя одіслало; тимъ вонъ зразу підмогу Пушкарєві й дейнекамъ вислало; тимъ й надальшъ протівъ городового лейстрового козацтва, наче протівъ якої шляхти невірної, криваві бучі замишляло. Справді бо въ городові козацтво багато народу шляхецького повписувалось и въ полковники, въ сотники, въ хорунжі й осаули пови-

скакувало. Вони, сі панове, підъ велику завірюху за Хмельницького, свого дідизного шляхетства зрекалися и всі козацькі звичаї собі переймали и козацькимъ робомъ ходили, громадської ласки й поваги запобігаючи; якъ же вщухла та бұря, що весь старій порядокъ догори перевернула, вони помалу-малу зновъ почали Україну на старій ладъ навертати и нобилітації черезъ Виговського въ короля випрошувати, щобъ завести зновъ шляхецьку націю на Україні, а самимъ роциною тій новій нації вчинитися. Робилось діло те стїха и до Гадяцькихъ пунктівъ самихъ не вся старшина допускалась. Думалось-то такъ, щобъ перше зъ Ордою та зъ жовнірами Пушкарівцівъ вибити та залякати, Низовцівъ зъ Пороги попроганяти, Ромодановцівъ за грядицю віругувати, та тоді вже нові пакта, нові права, нові гонори на Україні огласити и багатихъ, розумнійшихъ, статечнихъ людей вдовольнити. Та не підъ силу було Виговському здержати Україну одъ остатнєго розруху. Вінъ-то вповавъ, що лівобережняя Україна вже надто ослабла, бо Пушкарівці, Виговщане зъ Ордою й Ромоданівці зъ слобожанами, одини за другими, мовъ серпомъ її вижали: вже бо найбільші полки, що на початку Хмельницькихъ тридцять и по сорокъ тисячъ козацтва въ собі мали, всі перейняли, — Полтавський, Миргородський, Прилұцький, Іркліівський, а городи й села кропивою позаростали и навкруги людськими костяками білили. Которі козаки труномъ пали, а которихъ зъ жінками й дітьми до Криму одведено, та и всі сусідні землі, підъ ту руїну велику, въ Польці й на Україні, повні були полонув обохъ народівъ, а що зосталося люду після Конотопського погрому, въ тихъ городахъ, що за Безпалого стояли, то й тихъ звелівъ Виговський за Дніпро зганяти, а городи попалити, а декотрі села Татаре росхпали й сплїндрували. Зникло або спустїло въ Виговщину багато людськихъ мїстъ: Зінківъ, Гадячъ, Ромєнь, Міргородъ, Лохвиця (котору Москалі знищили, а Татаре доїли), Вєприкъ, Рашевка, Лютенка, Сорочинці, Ковалівка, Баранівка, Обухівъ, Багачка, Устивіця, Ярєска, Шпшакъ, Бурка и інші, — все те пұстками и пожарищами довго стояло. Підупавши самъ того жъ року, Виговський всєго тільки тисячъ пзъ сорокъ супротивъ себе королєві Польському налічувавъ. Тимъ вінъ, наїнявши своїмъ коштомъ чотирі тисячі затызцівъ зъ Сєрбівъ, Німцівъ, Ляхівъ и зо всякого люду, та втаборивши Татарську залугу

підъ Чорнимъ гаємъ, поблизу Чигрина, та визиваючи одъ короля жовнірську помічъ, думавъ сплоти на Україні панувати и тільки людей значнихъ до себе побилизатию и хлібними урядами прихилити. Оце жъ вінъ розпустивъ прихильні собі полки по сей бікъ Дніпра, а самъ, вернувшись у Чигиринъ, Гадацькі пункти висилає до короля на скріпу съ послами своїми: Неміричемъ, Верещакою, Сулімою, людьми ученими и вельможними, а брата Давида підъ Київъ, съ пятьма полками тогочасними и съ Татарамъ, шле, щобъ съ Києва Московську залогу зъ княземъ Шереметомъ віругувати, и такъ уже всю Україну очистити.

П. Кулішъ.

СВЯТІННЯ.

Мовчки струни на бандури

Я перебіраю.

Заспівавъ би я до тебе —

Голосъ замірає.

Не почуєшъ мого слова

Серцемъ молоденькимъ, —

Квітчаною головою

Схилився до неньки.

»Песті мене, мой пене,

Якъ малу дитину.

Я твого, нене, лоня

До-віку не кину.»

—»Ой покинешъ, мой доню,

Далебі покинешъ,

У чужий край, въ чужі люде

Пташкою полинешъ.

Прийде, прийде, моя доню,
 Така́я година,
 Що рідні́ша неньки́ бу́де
 Люба́я дружи́на.»

И я чу́ю тіхі́ ре́чі,
 Голосні́ше гра́ю.
 Я душе́ю моло́ду́ю
 Красу́ обі́ймаю.

Ой банду́ро, рідна́ се́стро,
 Зо́лоті́і стру́ни! ⁽¹⁾
 Вложи́ в не́ї моє́ се́рце,
 Висо́ккі ду́ми.

Неха́й і́й в ві́ сні́ присні́тця,
 Що́ я чу́ю й зна́ю,
 Про що́ се́рцемъ оди́но́кимъ
 Го́спода́ блага́ю.

Неха́й і́й в ві́ сні́ присні́тця
 Ма́ти Укра́їна,
 На́ше го́ре, на́ша ра́дість,
 Наді́я е́дина.

Святе́ сло́во — *рідна́ ма́ти*;
 Єсть і́ще́ святі́вля,
 Ви́ща, Бо́гові́ милі́йша —
Рідна́я Вкра́їна.

Зрозумі́й, моє́ коха́ння,
 Чи́стою душе́ю,
 Що́ люблю́ я, чимъ жи́ву́ я, —
 Бу́дешь ти мо́єю.

П. Кулішъ.

(1) Изъ запорозької пісні:

Стру́ни мо́ї, стру́ни зо́лоті́і
 Зайгра́йте ми́ні сті́ха...